

Bachelor in het **kleuteronderwijs** via **dagonderwijs**

Studiegebied lerarenopleiding Campus Tielt - Beernegemstraat 10 - B-8700 Tielt

Tel. 051 40 02 40 - fax 051 40 89 13 - e-mail info.tielt@vives.be - web www.vives.be

KUNST ALS HEFBOOM VOOR HERINNERINGSEUCATIE

HOE KUNNEN WE EEN HOUDING VAN ACTIEF RESPECT
STIMULEREN BIJ OUDSTE KLEUTERS DOOR ZICH VIA KUNST IN
TE LEVEN IN SITUATIES VAN CONFLICT EN VREDE?

Promotor:

Mevr. S. Creemers

Mentor:

Mevr. E. Destoop

SCRIPTIE

Aangeboden tot het verkrijgen van de graad
van bachelor in het onderwijs: kleuteronderwijs
door **Bieke Naessens, Melissa Vandenberghe en
Sara Vermarcke**

Copyright by VIVES campus Tielt

Zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van zowel de promotor(en) als de auteur(s) is overnemen, kopiëren, gebruiken of realiseren van deze uitgave of gedeelten ervan verboden. Voor aanvragen tot, of informatie i.v.m. het overnemen en/of gebruik en/of realisatie van gedeelten uit deze publicatie, kunt U zich wenden tot VIVES, Beernegemstraat 10, 8700 Tielt. Telefoonnummer: 051/400240 of via e-mail: info.tielt@vives.be.

Voorafgaande schriftelijke toestemming van de promotor(en) is eveneens vereist voor het aanwenden van de in dit afstudeerwerk beschreven (originele) methoden en materiaal en voor de inzending van deze publicatie ter deelname aan wetenschappelijke prijzen of wedstrijden.

Dankwoord

Een eindwerk maken vraagt een hoop werk. Gelukkig stonden we hier niet alleen voor. We willen hierbij dan ook een aantal mensen bedanken voor de hulp en inspiratie. Het heeft ons geholpen om dit eindwerk te laten groeien tot wat het is geworden.

In de eerste plaats bedanken wij onze mentor, Erica Destoop. We zijn haar dankbaar voor de waardevolle adviezen die zij ons gaf tijdens onze experimenteer- en bachelorproefstage. We konden steeds bij haar terecht. Uiteraard willen wij ook graag de directeur van de Vrije Basisschool Keukeldam, Martina Desmet, bedanken voor de mooie kans die we hebben gekregen. We mochten onze bachelorproef onderzoeken in de derde kleuterklas en mochten eveneens gebruik maken van allerlei materialen en de infrastructuur van de school.

Als tweede willen we onze promotor, Sieglinde Creemers, bedanken voor de ondersteuning en aanmoediging die ze ons gaf tijdens de vele gesprekken. Het was geen gemakkelijke opdracht maar dankzij de vele adviezen en feedback hebben we dit toch zonder kleerscheuren doorstaan.

Ten derde willen wij onze ouders in de bloemetjes zetten, omdat ze ons de mogelijkheid hebben gegeven om te studeren en omdat ze ons door dik en dun zijn blijven steunen.

Het beste hebben we tot het laatste bewaard: leren kan niet zonder afwisseling, ontspanning en afleiding. Wat dat betreft willen wij onze vriend, Steven en Rens, bedanken. Zonder hun steun was het ons misschien nooit gelukt.

Een welgemeende dankjewel,
Bieke, Melissa en Sara

1. Inhoudstafel

1. Inhoudstafel	5
2. Inleiding	7
3. Wat is herinneringseducatie?	8
3.1. Herinneringseducatie in de klas	8
4. De eerste wereldoorlog	11
4.1 WOI : een historische schets	11
4.1.1. De aanzet	11
4.1.2. Het verloop	11
4.1.3. De afloop.....	12
4.2. De bevrijding van Waregem	12
4.2.1. Historische achtergrond	12
4.2.2. De Amerikaanse militaire begraafplaats ‘ Flanders Fields’ – Waregem	13
4.3. Hoe wordt de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog levendig gehouden?	13
4.4. Actief aan de slag met WOI in de kleuterklas.....	14
5. Conflict en de rol van vredeseducatie	16
5.1. Wat is conflict?	16
5.2. Wat is vredeseducatie?	16
5.3. Vredeseducatie en conflict in de kleuterklas	17
5.4. Vrede en conflict met betrekking op WOI.....	18
6. Kunst als middel om aan herinneringseducatie te doen.	20
6.1. Wat is kunst?	20
6.1.1. Kunsteducatie	20
6.1.1.1. Wat is kunsteducatie?	20
6.1.2. Kunsteducatie, een korte historische schets	21
6.2. Hoe werken rond kunsteducatie in de klas?	21
6.2.1. Kunst kijken met kleuters	22
6.2.2. Kunst maken	23
6.3. Kunst en de Grote Wereldoorlog	23
6.3.1. Kunst(enaars) tijdens WOI.....	23
6.3.2. Frontschilders	24
6.3.3. Loopgravenkunst	24

6.4. Kunst en conflict in de klas	25
7. Situering van het project	26
7.1. Focus op vernieuwing.....	26
7.2. Experimenteerweek.....	26
7.2.1. Waar voerden we ons onderzoek, wat was de doelgroep?	26
7.2.2. Wat hebben we gedaan?	27
7.2.2.1. Tableau vivant en foto's nemen	27
7.2.2.2. Actief een schilderij bekijken	27
7.2.2.3. Muziek luisteren en stop-motion.....	27
7.2.2.4. Brainstorm	27
7.2.3. Wat hebben we geleerd?	28
7.3. Het project.....	28
7.4. Good Practices	29
Inleiding op de invalshoeken	30
Kringgesprek: "Conflict: wie, wat, waar?"	36
Levend schilderij : conflict en vrede in de schilderkunst	42
Stop-motion	49
Loopgravenkunst beschouwen.....	57
'Schrijfdans: Lili Marleen'	62
Bezoek eens... een standbeeld of een monument	66
'Groot schilderij creëren'	70
Zelf creëren van herdenkings- of vredesmonument	78
8. Algemeen besluit	83
9. Bibliografielijst.....	84

2. Inleiding

Het thema van onze bachelorproef is 'kunst als hefboom voor herinneringseducatie'. Vanuit dit thema zijn we tot een aantal kernbegrippen gekomen waarop we dieper willen ingaan in onze visietekst: herinneringseducatie en kunst. Deze begrippen gaven dan weer de aanzet om thema's zoals conflict en de Eerste Wereldoorlog te bespreken.

Herinneringseducatie is een begrip dat we tegenwoordig meer en meer zien opduiken. Dit komt voornamelijk door de herdenking van honderd jaar Eerste Wereldoorlog. Het is belangrijk dat de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog levend wordt gehouden. Deze gruwel mag immers nooit vergeten worden. Dit historisch feit heeft ons veel geleerd en we kunnen er nog steeds lessen uit trekken. In het eerste opzicht zou je kunnen denken dat dit geen materie is voor jonge kinderen. Toch is het belangrijk om reeds op jonge leeftijd te beginnen met herinneringseducatie. In de kleuterklas wordt immers het fundament gelegd voor later. Wij willen met onze scriptie aantonen wat de mogelijkheden zijn en wat je kunt doen rond herinneringseducatie in de kleuterklas.

Eerst en vooral gaan we dieper in op het begrip herinneringseducatie. We definiëren het begrip en bekijken enkele invalshoeken die belangrijk zijn om het doel van herinneringseducatie 'actief respect' te bekomen. Wanneer er aan herinneringseducatie wordt gedaan is het belangrijk om je te baseren op een historische gebeurtenis en van daaruit de link te maken naar vandaag. Het draait immers om welke betekenis mensen er vandaag aan geven, wat we doen met die historische gebeurtenis en welke invloed deze heeft op het leven van nu. Mede door de recente populariteit is WOI hiervoor zeker geschikt. Wat WOI betreft gaan we onder andere in op de achtergrond van WOI. Van daaruit bekijken we wat men nu concreet doet om de herinnering rond WOI levendig te houden. We stellen ons ook de vraag hoe we precies aan de slag kunnen met WOI in de kleuterklas. Want zoals hierboven reeds werd vermeld is dit geen evident thema voor de kleuterklas. We gingen eveneens op zoek naar een aanknopingspunt en dit vonden we bij conflict. Hier gaan we verder op in. Wat is conflict? Wat is de rol van vredeseducatie? Hoe brengen we het thema conflict in de klas? We kwamen tot de conclusie dat kunst hiervoor een ideaal medium is.

Tot slot gaan we dus dieper in op kunst als middel om aan herinneringseducatie te doen en meer bepaald hoe we conflict daarbij kunnen betrekken. Dit mondt uit in de onderzoeksvraag: Hoe kunnen we een houding van actief respect stimuleren bij oudste kleuters door zich via kunst in te leven in situaties van conflict en vrede?

In het praktijkgedeelte bekijken we de stappen die we namen om een antwoord te kunnen formuleren op onze onderzoeksvraag. Het antwoord op de onderzoeksvraag kan je lezen in ons algemeen besluit.

3. Wat is herinneringseducatie?

Een van de centrale woorden in het thema van onze bachelorproef is de term 'herinneringseducatie'. Deze roept bij ons heel wat vragen op: "Wat is herinneringseducatie?" "Hoe ga je ermee aan de slag in de klas?" "Wat heb je nodig om aan herinneringseducatie te doen?". Daarom willen we graag dieper ingaan op deze term. Eerst en vooral gaan we herinneringseducatie omschrijven. Daarna maken we de overstap naar de praktijk door in te gaan op hoe we concreet aan de slag kunnen in de kleuterklas met herinneringseducatie. In het volgende hoofdstuk maken we ook een koppeling tussen herinneringseducatie en de Eerste Wereldoorlog. We vinden dit een geschikte historische gebeurtenis om mee aan de slag te gaan wanneer het om herinneringseducatie gaat.

We raadpleegden verschillende bronnen om herinneringseducatie te omschrijven. Deze bronnen of organisaties (Verplancke, 2011), (Viaene, Timmerman, & Demeyere, Toetsteen '14 - '18 (brochure), 2013), (Nieuws Onderwijs en Vorming, 2009), (Provenciaal Onderwijs Vlaanderen, 2014), (De Vlaamse Overheid, 2013) hanteren de definitie van of verwijzen naar de website van het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie of kortweg het BCH.

Het BCH werd opgericht met de steun van de Vlaamse Overheid en heeft als doel leerkrachten te helpen om met herinneringseducatie aan de slag te gaan in de praktijk. Dit doen ze enerzijds door de leerkracht te ondersteunen bij vragen en anderzijds door het opmaken van een database met alle informatie en projecten die te vinden zijn rond herinneringseducatie (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie, 2014).

Het BCH definieert herinneringseducatie op hun site herinneringseducatie.be (2014) als *'werken aan een houding van actief respect in de huidige maatschappij vanuit de collectieve herinnering aan menselijk leed dat veroorzaakt is door menselijke gedragingen als oorlog, intolerantie of uitbuitingen dat niet vergeten mag worden'*.

We kunnen ons vinden in deze definitie omdat deze in eerste instantie niet te lang is maar toch alles omvat van wat herinneringseducatie inhoudt.

Het doel van herinneringseducatie is dus het werken aan actief respect. Hierin vinden we twee belangrijke woorden. Het eerste woord, respect, interpreteren we als een respectvolle houding aannemen tegenover alle personen, ongeacht huidskleur, leeftijd, geloof, geslacht... Het tweede woord, actief, betekent voor ons dat we ons bewust en geëngageerd inzetten voor respect en optreden tegen respectloos gedrag. Ook is er sprake van menselijk leed. Volgens de website van BCH (2014) wordt hiermee de pijn, het verdriet en de onaangenaamheden die de mens ervaart bedoeld. Volgens het BCH heb je natuurlijk ook verschillende soorten menselijk leed. Denk maar aan lichamelijk, psychologisch, sociaal en menselijk leed. Doordat mensen lijden kunnen hun gedragingen ook veranderen. Sommige mensen worden agressief door menselijk leed, anderen worden onzeker, teruggetrokken, etc.

3.1. Herinneringseducatie in de klas

Nu we het begrip herinneringseducatie omschreven hebben, willen we dieper ingaan op hoe je te werk kan gaan met herinneringseducatie in de klas.

Om op deze vraag te antwoorden gebruiken we onder andere de brochure toetssteen '14 – '18 (Viaene, Timmerman & Demeyere, 2013) die het BCH heeft ontworpen om de kwaliteit van herinneringseducatie te verbeteren (Herinneringseducatie, 2014).

Daarin lezen we dat herinneringseducatie op drie belangrijke aspecten steunt: kennis en inzicht, empathie en betrokkenheid en reflectie en actie. Dit zijn de fasen die moeten worden doorlopen wanneer er aan herinneringseducatie wordt gedaan. Zonder kennis en inzicht komen de leerlingen niet tot echte betrokkenheid en empathie en wordt reflectie en actie maar oppervlakkig. Pas door deze fasen op een juiste en diepgaande manier te doorlopen komt men tot een houding van actief respect. We gaan hier verder uitgebreid op

in. Canon cultuurcel (2014) heeft het dan weer over 10 wenken om aan kwaliteitsvolle herinneringseducatie te doen in de klas.

1. Herinneringseducatie brengt niet alleen kennis over het verleden bij. Herinneringseducatie doet leerlingen **het verleden begrijpen vanuit een betrokken houding**. Het daagt hen uit om vanuit deze geschiedenis te reflecteren over het heden.
2. Ga op zoek naar **tijdloze mechanismen** zoals propaganda, uitsluiting en machtsmisbruik.
3. Heb aandacht voor **hoopvolle verhalen**. Mensen voeren oorlog, maar verzetten zich er ook tegen.
4. Ben je ervan bewust dat hetzelfde conflict afhankelijk van plek en tijd andere herinneringen oproept bij **verschillende culturen of groepen mensen**.
5. Historische empathie wil **menselijke keuzes begrijpen** en is niet louter meeleven met slachtoffers of het veroordelen van daders.
6. Vertel **persoonlijke verhalen** om onverschilligheid over de oorlog weg te werken. Persoonlijke verhalen tonen dat het historische verhaal geen zwart-witverhaal is.
7. Leren over oorlog kan **hevige reacties** losweken. Houd in het bijzonder rekening met jonge leerlingen en leerlingen met een eigen oorlogsverleden.
8. Wees voorzichtig met het naspelen van historische gebeurtenissen. Het mag **geen "spel"** worden.
9. **Herdenkingen en ooggetuigen** vergroten de betrokkenheid van je leerlingen. Blijf er van bewust dat ze soms een gekleurd verhaal vertellen.
10. Vertel leerlingen niet WAT ze moeten denken, maar DAT ze moeten denken.

Sophie De Schaepdrijver (2014) vindt het vooral belangrijk dat je als leerkracht in het basisonderwijs de nadruk legt op de enorme tol die de oorlog eiste, op de omstandigheden in de loopgraven en op het (over)leven in het bezette land. Kortom, op de levensomstandigheden en op het feit dat zoveel dingen die veel hedendaagse kinderen vanzelfsprekend vinden, dat toen helemaal niet waren.

Het Bijzondere Comité voor Herinneringseducatie stelt enkele uitgangspunten centraal om het doel van actief respect te bekomen bij herinneringseducatie (Herinneringseducatie, 2014). Deze uitgangspunten worden als positief ervaren in het artikel 'Herinneringseducatie: werken aan een houding van actief respect' (Verplancke, 2011).

- Er moet steeds gewerkt worden vanuit een herinnering aan iets, iets uit het verleden.
- Het gaat steeds over mensen met een eigen achtergrond, een toekomst, ideeën... Stel de mensen, ongeacht welke rol ze hadden, dan ook zoveel mogelijk als mens voor.
- Hoewel het over leed moet gaan, moet je toch proberen om ook de positieve verhalen naar voor te brengen. Dit zijn de lichtpuntjes, ze zijn heel waardevol binnen herinneringseducatie.
- Stel de mens niet alleen als slachtoffer voor, maar ook als de oorzaak. Hierbinnen nemen ze ook een rol op: ze veroorzaken actief het geweld, anderen zijn passief, maar laten het wel gebeuren, nog anderen verzetten zich...
- Heel wat historische gebeurtenissen kunnen gebruikt worden binnen herinneringseducatie: de Eerste Wereldoorlog, de Jodenvervolging, het kerstbestand in de loopgraven...
- Wat mag niet vergeten worden? Vooral gebeurtenissen waarbij op grote schaal mensenrechten werden geschonden komen hiervoor in aanmerking.

Als we concreet aan de slag willen in de klas met herinneringseducatie moeten we eerst een historische gebeurtenis centraal stellen. Omdat het dit jaar honderd jaar geleden is dat de Eerste Wereldoorlog begon, promoot het BCH (Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie, 2014) om rond deze gebeurtenis te werken. Ook de Vlaamse overheid vindt dat deze gebeurtenis nooit meer mag vergeten worden en promoot in hun folder '100 jaar Grote Oorlog in Vlaanderen' (De Vlaamse Overheid, 2013) om aan herinneringseducatie te doen rond WOI. Daarnaast lezen we in de brochure '100 jaar Grote Oorlog herdenken in de klas' (Canon Cultuurcel, 2014) dat ook minister Pascal Smet het een goed idee vindt om WOI te gebruiken om aan herinneringseducatie te doen. Hij benadrukt wel dat de nadruk moet liggen op de mechanismen achter de Eerste Wereldoorlog omdat deze de dag van vandaag nog steeds aanwezig zijn: anderen de schuld geven, de verschillen benadrukken in plaats van de gelijkenissen... Zo moet het onderwijs uiteindelijk komen tot vredeseducatie.

Als we deze historische gebeurtenis toepassen op de uitgangspunten van herinneringseducatie, komen we tot de conclusie dat we WOI zeker kunnen gebruiken om aan herinneringseducatie te doen. Zo wordt WOI op heel veel manieren levendig gehouden door onder andere monumenten, musea, boeken... Daarnaast waren er ook lichtpuntjes zoals de kerstbestanden. Ook zijn er verschillende soorten mensen waarover we iets kunnen vertellen: burgers, soldaten, vrouwen, kinderen... Als laatste werden de mensen- en kinderrechten zeker en vast geschonden: er waren heel wat onschuldige doden, eindeloze gevechten... (Viaene, Timmerman, & Demeyere, Toetsteen '14 - '18 (brochure), 2013).

4. De Eerste Wereldoorlog

Zoals in de vorige paragraaf reeds werd meegegeven, scheidt de Eerste Wereldoorlog als historische gebeurtenis een unieke kans om aan herinneringseducatie te doen en dit in de kleuterklas. Bovendien is het onderwerp meer dan ooit actueel en dat voornamelijk omdat wat er honderd jaar geleden gebeurde tijdens 'the Great War', nog steeds gebeurt. Oorlog is een fenomeen dat blijft bestaan. (Visser & Tuinier, 2001) Het meest recente voorbeeld daarvan is de burgeroorlog in Syrië. Dit valt qua omvang niet te vergelijken met de Eerste en Tweede Wereldoorlog maar het principe blijft hetzelfde: conflict.

Heide Boonen en Dirk Timmermans geven aan dat het echter geen verloren zaak is. (Boonen & Timmermans, 2005) Zolang er nog graven en monumenten zijn, zolang de verhalen worden doorverteld, zolang er aandacht voor is, zolang er een kans bestaat dat er ooit genoeg kinderen zijn die begrepen hebben dat oorlog nooit vrede kan brengen en bestaat er een kans dat vrede het zal winnen van oorlog.

Als we rond de Eerste Wereldoorlog willen werken om zo aan herinneringseducatie te doen, is het belangrijk dat we voldoende achtergrondinfo hebben betreffende deze gebeurtenis. Daarom schetsen we kort de historiek. De school waarin we ons onderzoek voeren, bevindt zich in Waregem. Daarom gaan we ook even dieper in op wat er zich afspeelde in Waregem en wat er nu nog overblijft dat verwijst naar de Eerste Wereldoorlog.

4.1. WOI: een historische schets

4.1.1. De aanzet

Op 28 juni 1914 worden de Oostenrijkse kroonprins Franz Ferdinand en aartshertogin Sophie Schotek vermoord door De Zwarte Hand. De Zwarte Hand was een nationalistische groep uit Belgrado die ernaar streefde om zoveel mogelijk gebieden waar Serviërs woonden in handen te krijgen. Die gebieden waren ze immers kwijtgespeeld toen Oostenrijk het gezag kreeg over Bosnië en Herzegovina. (Braun & van den Boom, 1998) Oostenrijk verklaarde daarom Servië de oorlog. Dit kwam uiteraard Duitsland ten hore en zij verklaarden op hun beurt de oorlog aan Rusland, die de kant van Servië had gekozen. Frankrijk besloot daarop om Rusland te helpen als de oorlog uiteindelijk zou aanbreken. (Braun & van den Boom, 1998) (Verleyen, 2002)

Na heel wat getouwtrek vroeg keizer Wilhelm II van Duitsland aan België de toestemming om zijn leger, dat Frankrijk wilde aanvallen, door te laten. Koning Albert I van België weigerde dit. Dit tot groot ongenoegen van Wilhelm II want hij verklaarde meteen de oorlog aan België. (De Gryse & Van Everbroeck, 2000) België was oorspronkelijk een neutraal land maar werd door de Duitsers aanzien als een vijand omdat men weigerde mee te werken. (De Gryse & Van Everbroeck, 2000) (Verleyen, 2002) In vele boeken wordt België dan ook weergegeven als lid van de geallieerden en niet als neutraal land. (Ross, 2005) Andere bronnen spreken dit dan weer tegen. (Duffy 2005)

Op 4 augustus 1914 viel het Duitse leger België binnen. Dit bracht een ware volksverhuizing teweeg bij de inwoners van ons land. De meesten hadden al een vaag vermoeden dat ze deze oorlog niet zouden overleven dus sloeg men massaal op de vlucht. (Chielens, 2006)

4.1.2. Het verloop

Duitsland dacht aanvankelijk dat België gemakkelijk te veroveren zou worden. Een armzalig, klein landje met een arm leger in een negentiende-eeuwse uitrusting zou geen probleem mogen vormen voor de oppermachtige troepen van Duitsland. Niets was minder waar. Volgens Verleyen (2002) kan je het enigszins vergelijken met

het verhaal van de kleine David en de reus Goliath. Kleine David zou nooit kunnen winnen tegen de machtige Goliath.

Zo gebeurde het dat de Duitse troepen met een vrij grote zelfzekerheid België bestormden. Het plan was oorspronkelijk om dwars door België te trekken tot in Brussel en dan af te buigen naar het zuiden om Parijs te veroveren.

Zo veroverde men Luik en Namen en reisde daarna door naar Brussel waar het ook niet lang duurde vooraleer Brussel letterlijk neerviel. (De Gryse & Van Everbroeck, 2000) Op 29 oktober 1914 besloten de Duitsers om Antwerpen te bombarderen. Dit deden ze met behulp van een luchtschip, een zeppelin. De Belgische legerleiding besloot al snel om Antwerpen op te geven. (Verleyen, 2002)

Ten slotte kwam men in Ieper terecht, dit was de laatste hoop. Het leger was echter uitgeput en nauwelijks nog in staat om te vechten. Mede door de druk van de Franse generale staf besloot koning Albert om de Belgen te laten standhouden. De manschappen die eigenlijk stiekem hadden gehoopt op wat rust, begonnen zich in te graven. Dit was echter geen sinecure. Men beschikte over een drassige vlakte waar een loopgraaf graven zo goed als onbegonnen werk was. De Duitse manschappen waren er intussen van overtuigd dat ze hun doel bijna bereikt hadden. Ze gingen er met man en macht tegenaan. Gewapend met een grote hoeveelheid artillerie en munitie werd het een ongelijke strijd. De steun die de Belgen kregen van de Britse marine bood enigszins wat soelaas maar het was niet voldoende om de Duitsers terug te dringen. (Braun & van den Boom, 1998) (Verleyen, 2002)

De oorlog zat vast maar duurde voort. Er kwam nog geen einde aan de strijd. Tijdens de eerste oorlogswinter werden geen grote verschuivingen meer doorgevoerd in de frontlijn. Beide partijen besloten zich in te graven. Dit was het begin van een loopgravenoorlog die vier jaar duurde. (Verleyen, 2002)

4.1.3. De afloop

Telkens de geallieerden probeerden om de Duitsers terug te dringen was dit met een ontelbaar aantal gesneuvelden als gevolg. In 1916 besloten de Duitse troepen om Verdun aan te vallen om de druk te verminderen. Men hoopte immers stiekem dat de Fransen daar veel offers zouden brengen en zo zwakker zouden worden. Wat volgde was een eindeloze reeks aanvallen en tegenaanvallen. (Verleyen, 2002)

Op 21 maart 1918 beraamden de Duitse troepen een nieuw plan. Waar men echter niet op gerekend had, was het feit dat er elke dag duizenden krijgslustige Amerikanen hulp kwamen bieden aan de geallieerden. (Braun & van den Boom, 1998) (Verleyen, 2002) Eind september leek de oorlog dan ook verloren voor Duitsland al wilden enkele officieren dit nog niet toegeven. Op 8 november 1918 vroeg Duitsland om wapenstilstand en op 9 november 1918 deed keizer Wilhelm II afstand van de troon. Op 11 november werden officieel alle wapens neergelegd. Op 28 juni 1919 werd de vrede bezegeld met het Vredesverdrag in Versailles. (De Gryse & Van Everbroeck, 2000) Wat dit verdrag precies inhield, lees je later.

4.2. De bevrijding van Waregem

4.2.1. Historische achtergrond

Schoeter (2011) schetst het belangrijkste aandeel van Waregem in de Eerste Wereldoorlog als volgt: "De Amerikaanse 91ste en 37ste divisies werden op 30 oktober 1918 ingezet in België tijdens het zogenaamd Eindoffensief. De 91ste divisie werd net ten Zuiden van Waregem ingezet, de 37ste divisie langsheen de spoorweg te Olsene. De 91ste divisie slaagde er in de vlakbij gelegen 'Spitaals Bosschen' in te nemen. Beide divisies slaagden er de volgende dagen in op te rukken naar de Schelde en verder richting Oudenaarde.

Op 4 november werden beide divisies afgelost om op 10 november, enkele luttele uren voor de wapenstilstand, opnieuw naar het front terug te keren.”

4.2.2. De Amerikaanse militaire begraafplaats ‘Flanders Fields’ – Waregem

Er zijn nog altijd herinneringen en restanten van WO1 in het landschap van Waregem. Een voorbeeld hiervan is de Amerikaanse militaire begraafplaats Flanders Fields. Op de site van de stad Waregem (2009) lezen we dat er op deze begraafplaats 368 lichamen van soldaten rusten. Daarvan rusten er 43 in een naamloos graf. Schoeters (2011) en de Stad Waregem (2009) geven een mooie omschrijving van hoe de begraafplaats eruit ziet. Vanaf de mooie ijzeren poort aan de ingang leidt een kleine, met lindes afgeboorde laan naar de 'Memorial Chapel' in het midden van het domein. Links kom je langs de Visitors Room en rechts langs de 15 meter hoge vlaggenmast, waar dagelijks de Amerikaanse vlag wordt gehesen.

Op het einde van de kleine laan leiden treden naar de hoek van een verzonken grasplein met in het midden een indrukwekkende kapel. Bij het betreden van de kapel vindt men de namen van 43 Amerikaanse soldaten. Parallel langs iedere zijde van het lager gelegen groen hebben we vier identieke verdelingen van de begraafplaats die elk 92 graven tellen.

Vanuit het midden leiden stapstenen naar de drie andere hoeken en naar een kleine met bomen omzoomde ruimte waar een versierde urne op een voetstuk rust met daarin gesculpteerd de kentekens van de vier Amerikaanse divisies die in België gestreden hebben.

Schoeters (2011) zegt ook nog dat de zondag dichtst bij 30 mei een belangrijke dag is wat dan vindt de herdenkingsdag ‘Memorial Day’ plaats.

Op de site van stad Waregem (2009) vinden we hierover terug dat op deze dag de kinderen van de Waregemse scholen de kans krijgen het Amerikaanse volkslied / Memorial Day te zingen. De site (2009) geeft ook weer waar dit gebruik vandaan komt. Charles Lindbergh vloog op 30 mei 1927 over deze begraafplaats in zijn ‘Spirit of St. Louis’ om zijn gevallen landgenoten te groeten en ‘poppies’ over hun graven uit te strooien.

Ook vinden we op de site van de stad Waregem (2014) terug dat er op de markt van Waregem een oorlogsmonument staat. Het is een standbeeld van een soldaat met een wapen en een vredeskran. Het monument staat er sinds 21 augustus 1921 en het vermeldt de namen van 62 gesneuvelde Waregemse soldaten en 28 van ontbering gestorven civielarbeiders uit de Eerste Wereldoorlog. We lezen ook nog dat er jaarlijks op 11 november een bloemenhulde gebracht wordt bij het monument.

4.3. Hoe wordt de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog levendig gehouden?

Als we dus via WO1 aan herinneringseducatie willen doen in de kleuterklas moeten we ons eerst gaan afvragen hoe de herinnering aan WO1 momenteel nog levendig wordt gehouden. Hierop kunnen we ons eventueel baseren om WO1 in de kleuterklas brengen.

We willen eerst even meegeven dat er dit jaar door het herdenken van ’14-’18 heel wat initiatieven plaatsvinden om de herinneringen levendig te houden. In het Flanders Fields Museum (bezoekt op 9 februari 2014) vonden we hierover meer informatie. Zo moest na het einde van de Eerste Wereldoorlog alles opnieuw opgebouwd worden: huizen waren gebombardeerd en tot ruïnes herschapen, veel persoonlijke bezittingen waren weg, familieleden waren gestorven of gesneuveld... De mensen moesten dit alles verwerken. Velen deden daarom aan persoonlijke herdenking. Dit persoonlijke of private herdenken nam vele vormen aan: bloemen op het graf van een overledene, een privaat monument plaatsen om de gesneuvelde(n) te herdenken, de ervaringen opschrijven in (dag)boeken,

een foto of voorwerp in de huiskamer als herdenking... Veel van deze dingen zijn vandaag ook nog aanwezig. Naast het private herdenken was er ook het herdenken in groep. Een familie, een straat, een gemeente, een land... Ze rouwden en probeerden verder te leven met de gruwel in hun achterhoofd. Omdat de gruwel uit de Eerste Wereldoorlog nooit vergeten zou worden, werden er over heel de wereld monumenten opgericht die de gruwel symboliseerden. Denk maar aan de militaire kerkhoven, de Menenpoort en de IJzertoren. Mede dankzij deze monumenten blijft de herinnering aan WOI levendig en tastbaar. Het Flanders Fields museum is één van de vele musea die de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog levendig houdt. Dit doen ze onder meer aan de hand van foto's, getuigenissen, concrete voorwerpen... In deze musea kan je dan ook de sfeer van toen opsnuiven. Naast de persoonlijke bezittingen, de monumenten en de musea, denken wij ook aan de verschillende kunstvormen die de herinnering aan de Grote Oorlog levendig houden. Voorbeelden hiervan zijn The Last Post, het beroemde gedicht 'In Flanders Fields' geschreven door John McCrae, schilderijen geschilderd door schilders die de Eerste Wereldoorlog bewust meemaakten... Hier gaan we in hoofdstuk 5 verder op in. Daarnaast zijn er ook tal van boeken die het verhaal weergeven van de Eerste Wereldoorlog. Als laatste denken wij ook aan de verhalen die mondeling worden doorgegeven van generatie aan generatie.

4.4. Actief aan de slag met WOI in de kleuterklas

We bespraken al wat herinneringseducatie is en wat de verschillende uitgangspunten zijn. We wierpen ook al een blik op zowel de historische achtergrond van de Eerste Wereldoorlog als de herinnering eraan die men nu nog steeds levend probeert te houden. Nu bespreken we hoe we WOI, de historische gebeurtenis die wij kozen, in de klas kunnen brengen en hierbij aan herinneringseducatie kunnen doen.

Zoals hierboven vermeld, behoort WOI bij de historische gebeurtenissen die nooit vergeten mogen worden. Er zijn heel veel mensen, militairen en burgers een zinloze dood gestorven. Er kunnen dan ook heel wat lessen getrokken worden uit deze gebeurtenis. Vrede kan gepromoot worden door de gruwel van WOI. Dit mag nooit meer gebeuren!

De Eerste Wereldoorlog begon honderd jaar geleden en heeft dus te maken met tijd. In het boek 'ErfGoed onderwijs op de basisschool' schrijft Merel Thoméré (2008) dat tijd iets abstract is voor kleuters en dat iedereen tijd beleeft op zijn manier. Daarnaast lezen we er ook dat jonge kleuters in het hier en nu leven, het dagelijks tijdsbesef. Wanneer men ouder wordt, groeit vanuit het dagelijks tijdsbesef het historische tijdsbesef. Naast hier en nu is er ook stilletjes aan ruimte voor 'toen'. Ook lezen we dat er bij de oudste kleuters een beperkt aantal gebeurtenissen kunnen geordend worden op een eenvoudige tijdslijn maar dat er nog geen sprake is van begrip van jaartallen. Dit wordt bevestigd in het boek 'Groei- en leerlijnen in de kleuterklas' (Boone, 2012). Hun advies is om niet te beginnen met het vernoemen van de jaartallen en belangrijke data bij het in de klas brengen van WOI. Daarom gingen we op zoek naar andere manieren om aan de slag te gaan met WOI in de klas. We vonden heel wat tips in het boek 'ErfGoed onderwijs op de basisschool' (Thomé, Erfgoedonderwijs op de basisschool, 2008), in de brochure 'toetssteen '14 – '18' (Viaene, Timmerman, & Demeyere, Toetssteen '14 - '18 (brochure), 2013) en in het artikel 'Herinneringseducatie: werken aan een houding van actief respect' uit school- en klaspraktijk (Verplancke, 2011) :

- Wat je kan doen is aspecten van WOI bundelen in een thema dat de kleuters aanspreekt (vertrek van iets wat aanwezig was in WOI en nu nog steeds aanwezig is): speelgoed, kleding, voedsel, vervoer...
- Probeer zoveel mogelijk zintuigen aan te spreken en te betrekken: kijken, voelen, ruiken, horen. Proeven is misschien moeilijker.

- Respecteer de fases: kennis en inzicht, empathie en betrokkenheid, reflectie en actie. Zorg ervoor dat de kleuters kennis en inzichten opdoen rond verschillende invalshoeken (sociaal, economisch, cultureel, politiek). Wanneer ze goede kennis en inzichten opdoen, kunnen ze zich inleven en zijn ze betrokken. Dit uit zich in een goede reflectie en actie.
- Raadpleeg verschillende bronnen en ga de correctheid van de bronnen na. Het is belangrijk dat de kleuters juiste kennis opdoen.
- Aan de hand van voorwerpen kan je bij kleuters vaardigheden als kijken, tekenen en benoemen goed oefenen.

5. Conflict en de rol van vredeseducatie

Zoals reeds in 2.3 werd gezegd, kan vrede gepromoot worden door WOI te herdenken. Hierbij kunnen we ons dus de volgende vraag stellen: Kunnen we de gruwel, het conflict (en dan concreet het conflict dat we zien in WOI) gebruiken om kinderen iets bij te brengen rond vrede en het belang ervan? En wat is de rol van vredeseducatie binnen dit geheel?

Om antwoorden te vinden op deze vragen moeten we ons eerst gaan verdiepen in de termen 'vredeseducatie' en 'conflict'. Daarna gaan we gericht in op conflict en vredeseducatie in de kleuterklas. Wat betekenen deze termen op kindniveau? Als afsluiter van dit hoofdstuk betrekken we conflict en vredeseducatie op de Eerste Wereldoorlog. Dit kan ons verder helpen bij onze praktijkuitwerking.

5.1. Wat is conflict?

Poort- van Eden en Yanoov (1999) omschrijven in het boek 'Kinderen en omgaan met conflicten' een conflict als een botsing van belangen, waarin emoties (angst, boosheid...) een rol spelen. Deze botsing kan tussen twee of meer personen gebeuren maar ook tussen groepen of organisaties. Vaak draait het om het willen versterken van macht of het stuiten op elkaars grenzen.

In het tijdschrift 'School-en klaspraktijk' (2011) wordt in het artikel 'Omgaan met conflicten op school' een conflict eveneens omschreven als een interpersoonlijk gebeuren tussen individuen en/of groepen waarbij minstens één van de partijen zich gedwarsboemd voelt. Ook benadrukt het artikel opnieuw de rol van emoties. (Boonen, 2011)

Van Bladel (2009) beschrijft een conflict als een probleem tussen twee of meerdere partijen. Vaak starten conflicten uit iets wat oorspronkelijk niet problematisch was: een verschil in standpunt of kenmerk tussen een individu en een groep of tussen twee groepen. Wat we hieruit voornamelijk meenemen is dat een conflict dus gaat om een verschil in visie of mening tussen twee of meerdere partijen. Dit uit zich meestal door onderlinge wrevel die eveneens gevoed wordt door (hevige)emoties.

5.2. Wat is vredeseducatie?

Boonen en Timmermans (2005) omschrijven vredeseducatie als een ruim begrip dat overlapt met andere domeinen van educatie. Als je het bijvoorbeeld hebt over conflictbeheer, vooroordelen, mensenrechten... dan ben je volgens hen in wezen bezig met vredeseducatie. Visser en Tuinier (2001) zeggen dan weer dat vredeseducatie betekent dat mensen vrede kunnen leren. Volgens hen kunnen we vrede dus opvatten als een werkwoord. Je kan er eindeloos over praten en het proberen definiëren maar uiteindelijk moet je het gewoon doen. Beide bronnen leggen de nadruk op het feit dat vredeseducatie niet in vakken onder te brengen is, het is vakoversijgend.

Vriens (Vriens, 2001) omschrijft vredeseducatie in zijn boek 'Humor als wapen: vredeseducatie met een lach' als alle opvoeding en onderwijs in dienst van de opbouw van een cultuur van vrede. Volgens Breekman (1981) kunnen we vrede dan weer zien als een kwestie van cultuur.

Persoonlijk vinden wij dat vredeseducatie inderdaad gaat om iets wat vakoverschrijdend is. Als kleuterleid(st)ers zijn we vaak bewust en onbewust bezig met het bijbrengen van belangrijke waarden die aansluiten bij vredeseducatie. Een kringgesprek over vriendschap of kleuters gezamenlijk een gezelschapsspel laten spelen wat hen leert omgaan met anderen en winst en verlies zijn hiervan enkele voorbeelden. We kunnen vredeseducatie dus inderdaad heel ruim zien.

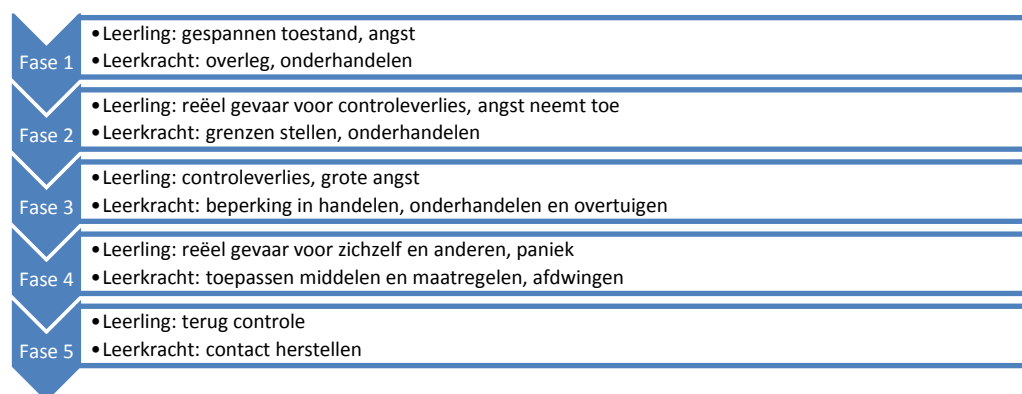
5.3. Vredeseducatie en conflict in de kleuterklas

Om te weten hoe we mogelijk kunnen werken rond conflict en vrede met als aangrijpingspunt de gebeurtenis WOI is het ook belangrijk dat we weten wat conflict en vredeseducatie betekent voor kinderen in de kleuterklas.

Volgens Visser en Tuinier (2001) komen kinderen bijna dagelijks in contact met vrede en onvrede. Elke dag krijgen ze een portie conflict over zich heen. Het journaal, foto's in de krant, pestgedrag op school, meningsverschillen tussen de ouders...

Ook de media bombardeert ons dag na dag met beelden van bijvoorbeeld oorlog en gruwel. Boonen en Timmermans (2005) geven aan dat het voor ons als volwassene slikken is, voor kinderen is het schrikken. Ze zeggen ook dat onderzoek uitwijst dat kinderen die vaak fictief geweld zien, dat zelf vaak gaan naspelen en ook agressiever uit de hoek komen. Daarnaast geven ze aan dat sommige experts afraden om kinderen onder de tien jaar naar het nieuws te laten kijken. Vanaf tien jaar kan dit wel maar het liefst met begeleiding.

Boonen R. (2011) zegt dat het ook in de klas onderling wel eens tot conflict komt. Volgens hem ben je als leerkracht soms geneigd om enkel aandacht te besteden aan conflicten die uit de hand lopen. Toch is het belangrijk dat we ook aandacht hebben voor de tientallen conflicten die kinderen vaak zelf en op een uitstekende manier oplossen, zegt Boonen. De ontwikkeling van een conflict verloopt volgens Erik Van Tilburg (2003) volgens vijf fasen. Dit werd samengevat in het crisisontwikkelingsmodel. Dit model geeft de signalen weer van een leerling/kind in crisis en het optreden van de leerkracht. Niet alle fasen worden telkens allemaal doorlopen. Typisch is – zoals hierboven al werd aangegeven - dat je als leerkracht pas tussenbeide komt wanneer het conflict escaleert (fase drie & vier). Kinderen die niet verder komen dan fase twee en het conflict onderling zelf oplossen worden zelden opgemerkt door de leerkracht. Een punt van kritiek echter: dit model is geenszins absoluut! Volgens Boonen (2011) kan de leerkracht bijvoorbeeld zelf ook onder spanning staan, kan de leerkracht niet altijd tussenbeide komen, etc.

Tabel: Het crisisontwikkelingsmodel van Van Tilburg (Van Tilburg, 2003)

In het boek 'Speels omgaan met agressie' (Portmann,1999) wordt aangehaald hoe leerkrachten te vaak pedagogisch optreden en gaan proberen om conflicten te vermijden. Dit spreekt dus enigszins de visie van Erik Van Tilburg (2003) tegen. Hij bekijkt immers steeds het belang van de leerkracht in een conflictsituatie. Kinderen worden meestal alleen aangespoord om verdraagzaam te zijn. Volgens Portmann (1999) is er echter een bewustere en doelgerichtere aanpak nodig. Ze opteert voor het vrij laten van gevoelens. Gevoelens mogen volgens haar niet onderdrukt worden. De beste manier vindt zij dan ook om als leerkracht oefeningen en spelletjes aan te bieden die kinderen leren met agressie en crisis om te gaan.

Als we conflict in de leefwereld van de kleuter gaan bekijken in functie van vredeseducatie, is het volgens Visser en Tuinier (2001) belangrijk dat we rekening houden met de leeftijd en het ontwikkelingsniveau van de kinderen. Maatschappelijke problemen zijn in de derde kleuterklas nauwelijks tot niet aan de orde. Het is volgens hen zo dat de kleuterklas het fundament vormt voor het verdere leerproces. Zo kan je vredeseducatie in de klas brengen door bijvoorbeeld het stimuleren van sociale vaardigheden bij de kleuters, door hen bijvoorbeeld samen een gezelschapsspel te laten spelen en hen daarbij leren omgaan met winst en verlies. Verder benadrukken ze ook het belang van prentenboeken, deze bevatten vaak interessante thema's zoals anders zijn, geborgenheid, houden van jezelf, voor een ander opkomen...

Ze vinden dat je in de kleuterklas in principe onbewust werkt aan vredeseducatie. Het reflecteert zich in alles wat je doet en dat betrekking heeft op de positieve ingesteldheid en de sociale, emotionele en morele ontwikkeling.

Heide Boonen en Dirk Timmermans (2005) geven ook enkele praktijksuggesties gericht op de kleuterklas. Zo geeft men voorbeelden van educatieve pakketten. Verder worden ook enkele suggesties gedaan voor prentenboeken. Dit bevestigt de mening omtrent werken met prentenboeken van Visser en Tuinier (2001). Zowel Boonen en Timmermans (2005) als Visser en Tuinier (2001) geven de opmerking dat het opvalt dat het aanbod naar kleuters eerder beperkt is en er ook weinig uitgaven zijn die dieper ingaan op agressie en geweld. Boonen en Timmermans (2005) denken dat maatschappelijke problemen als deze te weinig aansluiten bij het ontwikkelingsniveau van jonge kinderen. Een andere aanpak dat meer gericht is op het kind zelf is dus nodig. Verder raden ze ook sterk aan om regelmatig kringgesprekken te voeren met kleuters. Op deze manier kunnen kinderen zoeken naar antwoorden op hun vragen in verband met conflict. Volgens hen zet erover praten hen namelijk aan tot nadenken, reflecteren en vooral het bewust worden van zichzelf.

Volgens Boonen (2011) moet vredesopvoeding in de kleuterklas dus sterk gericht zijn op de leefwereld van het jonge kind. Dit wordt ook aangehaald door Boonen en De Bruycker (1996). Zij vinden dat we in de basisschool bij vredesopvoeding vooral vertrekken vanuit belevenissen in microsituaties (conflicten uit de buurt, ruzies in de klas, pesten, onverdraagzaamheid). Ze geloven dat je zo geleidelijk aan komt tot een ruimere vredesproblematiek op macroniveau (oorlog, discriminatie).

5.4. Vrede en conflict met betrekking op WOI

Poort- van Eden en Yanoov (1999) vermelden dat als we conflict betrekken op de Eerste Wereldoorlog we met zekerheid kunnen zeggen dat oorlog een vorm van conflict is. Het gaat om meerdere partijen en het gaat om het verkrijgen van en strijden naar macht. Maar ondanks de ernst van het conflict tijdens WOI was er destijds wel nog plaats voor vrede en wapenstilstand. Zo zegt Chielens (2006) dat alle soldaten samenkwamen, ongeacht welke partij, om bijvoorbeeld kerstliederen te zingen of te eten. Verleyen (2002) haalt ook aan dat vele burgers destijds ook bewust streefden naar vrede want men was de oorlog moe. Volgens Ruggenberg (2014) zag men ook na de oorlog in dat het belangrijk was om vrede te scheppen tussen alle partijen, vandaar het verdrag van Versailles dat ongeveer 440 artikelen omvat en de vrede tussen de verschillende partijen probeerde te garanderen. Enkele voorbeelden van artikelen: 'Duitsland mag geen tanks, vliegtuigen, onderzeeboten, grote oorlogsschepen en gifgas meer hebben.' 'Turkije moet alle buitenlandse gewesten afstaan. Engeland krijgt Irak, Palestina en Trans-Jordanië; Frankrijk krijgt Syrië en Libanon.' 'Duitsland dient 20 miljard goudmark te betalen.' Deze artikelen lijken op het eerste gezicht vrij streng voor Duitsland maar je moet zeker in het achterhoofd houden dat de aan Duitsland in Versailles opgelegde maatregelen milder waren dan de maatregelen die Duitsland aan de

westerse geallieerden had willen opleggen als dit land de oorlog zou hebben gewonnen. Volgens Boonen en Timmermans (2005) kunnen we concluderen dat er destijds ook al aandacht was voor het bekomen van vrede. Ze vinden dat deze oorlog mee aan de basis lag van vredeseducatie en dit omdat de gruwel inspirerend werkte en de internationale politiek aanzette tot het nemen van initiatieven om de wereldvrede te bevorderen. Zo werden onder andere de Verenigde Naties opgericht.

Omdat de titel van onze bachelorproef de klemtoon legt op kunst, willen we via kunst een manier zoeken om conflict, vrede en WOI in de kleuterklas te brengen. Hier willen wij ons dus graag in verdiepen. Meer hierover in het volgende hoofdstuk.

6. Kunst als middel om aan herinneringseducatie te doen

We bespraken al de term herinneringseducatie en gingen dieper in op de Eerste Wereldoorlog, conflict en de rol van vredeseducatie. Als we via kunst willen werken aan herinneringseducatie rond WOI is het goed om de volgende vraag te stellen: Wat is kunst? Om deze reden gaan we in dit hoofdstuk dieper in op deze term. Eerst en vooral gaan we op zoek naar een omschrijving voor kunst. Daarna leggen we uit wat kunsteducatie is en hoe je er concreet mee aan de slag kan gaan in de kleuterklas. Als laatste besteden we ook aandacht aan kunst en WOI namelijk omdat we via kunst het conflict van WOI in de klas willen brengen en zo aan herinneringseducatie willen doen.

6.1. Wat is kunst?

Het is moeilijk om een allesomvattende definitie te geven van wat kunst nu eigenlijk is. Er wordt veel over gezegd en geschreven maar een eenduidige definitie vinden we niet terug. Enkele 'definities' die we onder andere kunnen terugvinden zijn: "Kunst is iets wat niemand kan nadoen.", " Kunst is allemaal rare dingen.", "Games zijn de kunst van de 21e eeuw.", "Kunst is de brug tussen geest en materie." Dit zijn enkele uitspraken over kunst die we lazten in 'Openbaar Kunstbezit Vlaanderen: bijlage kinderen en kunst' (vzw Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, 2004). Ook Schasfoort (2007) zegt dat kunst duidelijk een heel ruim begrip is dat moeilijk te omschrijven is. Wat als kunst gezien wordt door de één wordt daarom niet gezien als kunst door de ander. De auteur schrijft ook nog dat het daarom moeilijk is om een eenduidige omschrijving te geven van wat kunst nu is. We raadpleegden om die reden verschillende bronnen (2impressmagazine, geraadpleegd op 18 februari 2014) (vzw Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen, 2004) (Schasfoort, 2007) en probeerden zo tot een eigen omschrijving te komen van wat kunst is.

Volgens ons is kunst alles wat gemaakt is door de mens en waarbij de kunstenaar gebruik maakt van zijn creativiteit. Het heeft als doel de toeschouwers met hun zintuigen te prikkelen. Het kunstwerk toont hoe de kunstenaar de wereld ziet.

Eén van de redenen waarom het zo moeilijk is om een definitie van kunst te geven, lazten we hierboven al: wat de één ziet als kunst is voor de ander geen kunst. Maar dat is slechts één van de redenen. Een andere reden is volgens Monsma (2008) dat kunst heel ruim kan gezien worden en er bestaan bovendien dan ook heel wat verschillende kunstvormen: beeldende kunst (schilderij, beeldhouwwerk, foto, tekening), muziek, theater, dans, literatuur (verhalen, boeken, poëzie), bouwkunst (gebouwen, interieur), audiovisuele kunsten (film, video, clips).

6.1.1. Kunsteducatie

6.1.1.1. Wat is kunsteducatie?

Volgens Geraerts (2008) is kunsteducatie elk educatief proces waarbij kunst hetzij als onderwerp, hetzij als middel wordt ingezet. Dit is een vrij ruime definitie, maar het is niet eenvoudig om het begrip 'kunsteducatie' in één zin weer te geven. Waumans (2008 – 2009) is van mening dat kunsteducatie twee termen combineert: kunst en educatie. Het eerste woord is meteen een heel ruim begrip. Kunst is voor iedereen anders. Educatie is eenduidiger. Toch vraagt de term kunsteducatie volgens ons om een duidelijke omschrijving. Laten we eerst even kijken naar de verschillende visies op kunsteducatie uit de verschillende bronnen die we raadpleegden.

- *"Alle vormen van educatie waarbij kunst en/of kunstzinnige middelen en technieken als doel of als middel worden gebruikt"* (Cultuurnetwerk, 2008)
- *"Wat is kunsteducatie? Het antwoord lijkt simpel: educatie met kunst. Of is het over kunst, of door middel van kunst, of in kunst? Wat voor het begrip"*

cultuur opgaat, gaat ook voor het begrip kunsteducatie op: het is zeer eng of zeer breed te definiëren.” (Bossuyt, 2003)

- *“Via kunsteducatie maken mensen kennis met kunst en kunnen zij hun kunstzinnige talenten ontwikkelen. [...] Kunsteducatie omvat alle kunstvormen: muziek, dans, theater, beeldende kunst, architectuur, film, fotografie, literatuur; niet alleen traditionele, maar ook moderne vormen als popmuziek, gaming, creatieve nieuwe media, mode, design, enzovoort.” (Kunsteducatie en cultuureducatie, 2008)*
- *“Onder kunsteducatie versta ik het onderwijs in de actieve beoefening van de kunsten, de reflectie op het werk van zowel amateurs als professionele kunstenaars en het plaatsen van kunstuitingen in een culturele en maatschappelijke context.” (van Panhuis, 2005)*
- *“... het leren over en het beoefenen van kunst maar ook het leren beoordelen en genieten daarvan ...” (Kunst Xtra, 2006)*

Wij kunnen ons het best terugvinden in de visie van kunsteducatie en cultuureducatie (2008).

Kunsteducatie helpt ons inderdaad om kinderen te laten kennismaken met kunst en hun eigen kunstzinnige talenten. Door aan kunsteducatie te doen, brengen we kinderen in contact met allerlei kunstvormen zoals muziek, dans, theater, beeldende kunst, architectuur, film, fotografie... Belangrijk is dus dat wij een groot en variabel aanbod voorzien. Op die manier kunnen we aan de individuele noden van de kleuters tegemoet komen. Aangezien we al tot de conclusie kwamen dat kunst voor iedereen een andere betekenis heeft, is dit bij kleuters dan ook niet anders. We leren hier dus ook uit dat we kunst niet al te eenzijdig mogen bekijken en kinderen de kans moeten geven om met verschillende kunstvormen in contact te komen en te experimenteren.

6.1.2. Kunsteducatie, een korte historische schets.

Volgens De Schrijver (2005) kunnen we zeggen dat vanaf de jaren '50 kunsteducatie de nodige aandacht kreeg binnen Vlaanderen. In die tijd werd kunsteducatie ondersteund door de sector DACEB (departementale dienst voor animatie, creatieve expressie en begeleiding). De taak van de departementale dienst voor animatie, creatieve expressie en begeleiding was het toepassen van creatieve expressie binnen jeugdwerk, onderwijs...

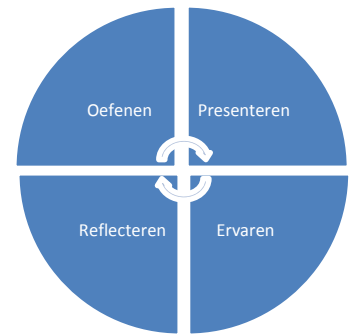
Hij geeft ook aan dat de glorie van de expressie in de jaren '70 voorbij was. Het was dan ook het einde van DACEB want men vond dat ze hun doel hadden bereikt. Wat men gedaan had de afgelopen jaren had zijn vruchten afgeworpen en hun taak was vervuld. Er werd ook een andere kijk op kunsteducatie geworpen. Kunsteducatie was niet alleen meer het produceren van kunst maar ook het leren van kunst, het kijken, luisteren en reflecteren.

6.2. Hoe werken rond kunsteducatie in de klas?

We weten al wat kunst en kunsteducatie is. Maar hoe kunnen we aan de slag met kunsteducatie in een kleuterklas? Omdat we via kunsteducatie willen werken rond herinneringseducatie is het belangrijk dat we het antwoord hierop weten. Daarom gaan we hier verder op in.

Volgens Monsma (2008) is kunsteducatie leren over, van en met kunst. Hij geeft ook aan dat door kunsteducatie kinderen vier verschillende disciplines leren: oefenen van vaardigheden, presenteren (produceren en presenteren van het werk), ervaren van kunst in de ontmoeting met professionele kunst en reflecteren (samen praten over kunst).

Als al deze disciplines van kunsteducatie aan bod komen dan leert een kind wat kunst is en kan het een kunstdiscipline onder de knie krijgen. Bij artistieke ontwikkeling van onze kleuters is een wisselwerking tussen de vier verschillende disciplines van groot belang en noodzakelijk. Hij spreekt van een verantwoordelijke basis voor kunsteducatie als de vier disciplines in de schoolomgeving aan bod komen.

We hebben ook de methodiek van Michael Parsons (1987) van dichterbij bekeken. De methodiek is gebaseerd op vijf brillen. Namelijk de **vijf brillen van Parsons**. Michael Parsons is een ontwikkelingspsycholoog en publiceerde in 1987 een boek waarin hij in vijf stadia het ontwikkelingsverloop in het beleven van kunst uiteen zet.

Zijn bevindingen zijn vooral gebaseerd op interpretaties op reacties van kinderen op kunst. De conclusies die hij maakte zijn op die manier beïnvloed door de manier waarop kunst wordt onderwezen. De vijf brillen kunnen we eigenlijk ook zien als de vijf ontwikkelingsstadia die Parsons schetst. De verschillende stadia zijn als eerste **de associatie**. Dat houdt in dat de kijker associaties legt met zijn eigen belevenissen. Als tweede hebben we de mate van **de schoonheid en realisme**. Hiermee wordt de weergave van de werkelijkheid in het kunstwerk bedoeld. De derde bril is **expressiviteit**. Dit is de mate waarmee een kunstenaar zijn gevoelens heeft overgedragen. Het vierde ontwikkelingsstadium is het stadium van **stijl en vorm**. De kijker krijgt oog voor de formele structuren van het werk. En als laatste hebben we **autonomie**. Dit houdt in dat we na het doorlopen van de vorige stadia met een open en verstandelijke blik klaar zijn om te reflecteren. Geraerts (2008) bevestigt de aanpak van Michael Parsons in het artikel 'Kunstlaboratorium voor de allerkleinsten'.

We houden vooral de methodiek van Monsma in ons achterhoofd bij het uitwerken van onze bachelorproef. Dit omdat we vinden dat deze het best aansluit bij de mogelijkheden en de leeftijd van de oudste kleuters. Deze visie is ook veel concreter omschreven dan de visie van Parsons die voor ons eerder vaag is.

6.2.1. Kunst kijken met kleuters

Volgens ons kan je op twee manieren aan de slag met kunst in het kleuteronderwijs. Een eerste manier is kunst bekijken of beschouwen met kleuters.

In de handleiding van 'Ingebeeld 2' haalt Canon Cultuurcel (2008) aan dat er vijf stadia te onderscheiden zijn in het beschouwen van kunst: de associatie, het fotografisch realisme, de expressie, het leren beschouwen en de eigen mening. Volgens Canon Cultuurcel (2008) bevinden de meeste kleuters zich nog in het eerste stadium: de associatie. Ze zien iets en ze vinden het mooi omdat het associaties oproept met iets wat ze hebben of mooi vinden. Een kind kijkt nog niet naar de kunst op zich. Uit ervaring weten we dat wanneer je de nadruk legt op het bekijken van de emoties van een kunstwerk, de oudste kleuters al behoorlijk een gevoel kunnen koppelen aan een werk. Alle vormen van kunst kunnen aangebracht worden in de kleuterklas. Volgens Chantal Debeil en Caroline De Meyer (2011) is het inderdaad belangrijk om kleuters eerst te laten beschouwen en nadien pas te laten creëren. Zij verwijzen in hun werk eveneens uitgebreid naar de methodiek van Michael Parsons

(1987) die we in de vorige paragraaf hebben besproken. Debeil en De Meyer omschrijven ook enkele basisprincipes waarmee we rekening dienen te houden als we naar kunst willen kijken met kleuters. Zo is het volgens hen belangrijk dat we toch zoveel mogelijk proberen aan te sluiten bij de leef-en belevingswereld van het kind. Probeer je als leerkracht daarom steeds in het kind te verplaatsen en denk na wat een bepaalde thematiek voor een kind kan betekenen. Kinderen zien de wereld nu eenmaal op een andere manier dan volwassenen. Een kind ziet bijvoorbeeld meteen dingen die iets uitdrukken. Vooral het affectieve uitdrukingskader van de kunst staat dus centraal. Ze zeggen ook dat het belangrijk is dat je kiest voor authentieke werken. Deze kunnen dan in volle rijkdom beschouwd worden. Verder leggen Debeil en De Meyer ook de klemtoon op het belang van de leerkracht. Als je als leerkracht zelf geïnteresseerd bent in beelden en de taal die ze spreken, zal je dit ook beter kunnen overbrengen naar de kleuters. Kinderen zijn van nature leergierig maar de manier waarop je iets aanbrengt is eveneens belangrijk. Laat hen dan ook zo actief mogelijk beschouwen en het liefst door gebruik te maken van alle zintuigen. Een laatste en belangrijke tip die we van hen krijgen is het feit dat overdaad schaadt. Teveel werken binnen eenzelfde tijdspanne beschouwen werkt niet. De kleuters zijn snel verzadigd van alle indrukken die op hen afkomen en na een tijd gaan ze dan ook niets meer zien.

6.2.2. Kunst maken

Naast kunst kijken/beschouwen (impressie), kan er ook kunst gemaakt worden (expressie). Let wel, om tot expressie te komen moet er altijd kans tot impressie zijn. De jongste kleuters gaan vooral experimenterend te werk. Oudere kleuters worden zich meer en meer bewust van het feit dat kunst maken uitdrukingsmogelijkheid vormt. De kunst geeft hun kijk op de wereld weer. Alle vormen van kunst kunnen hier opnieuw aan bod komen: muziek maken, een beeldwerk maken, dansen, etc. (Boone, 2012)

6.3. Kunst en de Grote Wereldoorlog

We kozen ervoor om WOI als historische gebeurtenis te nemen om aan herinneringseducatie te doen. Tijdens WOI werden de aanvallen, vernielingen en ook het menselijk leed via fotografie en film direct in beeld gebracht. Ook via schilderijen, pamfletten, gedichten, brieven, liedjes en dagboeken komen we veel te weten over deze jarenlange strijd. (Debeerst & Van Cauwenberge, 2013) In het kader van onze bachelorproef willen wij graag dieper ingaan op de kunst en kunstenaars tijdens de Eerste Wereldoorlog. Dit omdat we graag willen weten wat er tijdens de Eerste Wereldoorlog zoal bewoog op vlak van kunst. Ook gaan we dieper in op frontschilders en loopgravenkunst omdat dit kunstvormen zijn die net heel typisch zijn voor de oorlog.

6.3.1. Kunst(enaars) tijdens WOI

Over deze thematiek konden we veel terugvinden op de site WAK.be (2014). WAK staat voor Week van de Amateur Kunsten. Op de site WAK.be wordt alles bijgehouden en verzameld wat gaat over de week van de amateurkunsten. Dit jaar was het thema 'De Grote kunst', kunst in verband met de Grote Oorlog. Volgens WAK.be (2014) worden kunstenaars in oorlogstijd ongetwijfeld beïnvloed door de tijdsgeest, de gruwel, de ontbering, het leed... Debeerst en Van Cauwenberge (2013) geven hier een mooi beeld van: dichters die hun romantische toon verliezen zodra ze tot de knieën in het slijk ingegraven zijn, componisten die op de slagvelden toch de inspiratie vinden voor een muziekstuk, schrijvers die het onrecht en de absurditeit van de oorlog aanklagen...

Op WAK.be(2014) lezen we dat er tijdens WOI zogenaamde oorlogskunsteners werden aangesteld door de overheid. Zij moesten propaganda en informatie vormgeven, maar ook de gebeurtenissen op het slagveld vastleggen. Daarnaast waren er ook soldaten en burgers die hun persoonlijke ervaringen vastlegden via kunst. Zo waren er oorlogsschilders, -dichters, -fotografen... Zij legden elk op hun eigen manier de oorlog vast. Denk maar aan het gedicht 'In Flanders Fields' van John McCrae.

Debeerst en Van Cauwenberg (2013) bevestigen dit door verschillende kunstenaars te laten passeren in hun boek zoals filmmakers, zangers, componisten, cartoonisten, graficus...

Volgens hen was een andere belangrijke vorm van kunst de propagandakunst. Affiches, kranten en pamfletten werden verspreid om het volk ervan te overtuigen dat de oorlog iets van de goede zaak was. De site vergelijkt de propaganda met de misleidende reclame van nu want de waarheid werd verdraaid. Wij zijn de goeden, de anderen zijn slecht.

Een derde belangrijke vorm van kunst tijdens de Eerste Wereldoorlog is, volgens de website, de muziekkunst. De site geeft aan dat er verschillende soorten muziek waren zoals muziek om de moraal hoog te houden, marsen, soldatenliederen, straatliederen... Het bekendste soldatenlied uit de Eerste Wereldoorlog is ongetwijfeld Lili Marleen. In het boek 'Dead Lines – Oorlog, media en propaganda in de 20^e eeuw' (2002) lezen we dat het lied oorspronkelijk een Duits liedje was, maar dat het zo'n succes werd dat het al vlug werd overgenomen in andere talen. Het werd een gigantische hit.

Als laatste gaat men ook in op loopgravenkunst. De site benadrukt wel dat dit niet alleen een kunst is die typerend was voor WOI maar dat deze soort kunst in alle oorlogen voorkomt. Het is de kunst die ontstaat doordat soldaten soms lang moeten wachten in de loopgraven. Om de verveling tegen te gaan, slagen sommige creatievelingen erin om met het afval en schroot kunstwerken te maken. Meer hierover in 6.3.3.

We kunnen hieruit dus met zekerheid besluiten dat kunstenaars in oorlogstijd ongetwijfeld werden beïnvloed door de tijdsgeest, de gruwel, de ontbering, het onrecht, het leed... Dit zien we door kunststromingen die veranderen maar ook de manier van kunst maken en de kunstvormen die veranderden.

6.3.2. Frontschilders

De Eerste Wereldoorlog is een gebeurtenis die geen enkele kunstenaar onberoerd laat. Verscheidene artiesten kregen tijdens de Eerste Wereldoorlog dan ook de opdracht om de situatie aan het front te schilderen. Het doel hiervan was voornamelijk de oorlog te documenteren voor het nageslacht. (Deseyne, 2013) Ook sommige soldaten maakten tijdens de oorlog werken aan het front. Ook zij vallen onder de term frontschilders. In België hadden we de Section artistique de l'Armée, opgericht door Alfred Bastien en Léon Huygens. Zij waren zelf ook frontschilders net als Maurice Wagemans, Henri Dupont, Pierre Paulus en vele anderen. (Deseyne, 2013)

6.3.3. Loopgravenkunst

Volgens Beurms en Snauwaert (2014) is loopgravenkunst of ook wel 'Trench Art' heel typerend voor Wereldoorlog I. De Grote Oorlog stond er immers om bekend een loopgravenoorlog te zijn. Volgens hen gaat het bij loopgravenkunst concreet om (kleine) kunstwerkjes gemaakt door soldaten tijdens hun verblijf in de loopgraven.

De materialen die men ervoor gebruikte waren vooral kogelpatronen, granaathulzen, trekbanden en divers schroot. Wat soldaten daarnaast ook vaak gebruikten, waren zaken uit hun eigen uitrusting.

Ook vermelden Beurms en Snauwaert (2014) dat in een door oorlog geteisterde economie, door burgers gemaakte loopgravenkunst ook snel een echte huisnijverheid werd. De geallieerden en Duitse legers vormden een grote markt voor zulke voorwerpen.

Heel populair in de oorlog, waarin veel brieven geschreven werden, was de briefopener met een handgreep bestaande uit een kogelhuls en een halvemaanvormig lemmet uit oud koper of geplooid koper van de trekband van een granaat. Even populair waren kogelpennen en -potloden. Dergelijke zaken maakten soms deel uit van een volledige schrijfset.

6.4. Kunst en conflict in de klas

We weten al wat kunst is, hoe we aan kunsteducatie kunnen doen in de klas en welke kunst er zoal te vinden is rond WOI. Het volgende wat we graag willen weten is hoe we nu concreet met kunst en conflict aan de slag kunnen gaan in de klas om aan herinneringseducatie te doen. We vinden hierover echter weinig in de literatuur. Het gebrek aan informatie inspireert ons om van hieruit een onderzoeksvraag op te stellen. Wij willen graag op zoek naar een antwoord op de volgende vraag: Hoe kunnen we een houding van actief respect stimuleren bij oudste kleuters door zich via kunst in te leven in situaties van conflict en vrede?

Het antwoord op de onderzoeksvraag wordt beschreven in het praktijkgedeelte.

7. Situering van het project

In dit hoofdstuk beschrijven we de verschillende stappen die we gezet hebben in de praktijk om ons project rond kunst, conflict en oorlog vorm te geven. Eerst en vooral gingen we op zoek welke educatieve pakketten rond WOI voor kleuters er op al op de markt zijn. Daarna voerden we onderzoeken en experimenten uit in de experimenteerweek om zo te komen tot ons eigenlijk project 'Een doekje vol... Conflict, WOI en vrede in de klas.'

7.1. Focus op vernieuwing

We zijn het er met zijn allen over eens dat we graag een innovatief en verassend project op poten willen zetten. Dit is voor ons dan ook een van onze hoofddoelen. We willen loskomen van het stereotiepe en zullen daarom vooral op zoek gaan naar vernieuwende elementen. Om een degelijk en vernieuwend project op poten te zetten, is het natuurlijk belangrijk dat we weten wat er reeds bestaat. Tijdens onze zoektocht naar innovatief en geschikt materiaal om uit te werken tijdens onze bachelorproef keken we ook even naar wat er al op de markt is betreffende WOI, kunst en conflict. Omdat het thema meer dan ooit actueel is, was het in het eerste opzicht niet zo moeilijk om hierover iets te vinden. Vele projecten, koffers en materialen werden al ontwikkeld. Dit zowel voor secundair als voor lager onderwijs. Het valt wel op dat het aanbod naar kleuters vrij beperkt is.

De provincie West-Vlaanderen (Provincie West-Vlaanderen, 2014) ontwikkelde een webquest genaamd 'Nooit meer oorlog' waar kleuters aan de hand van het internet kennis kunnen maken met WOI. Er ligt vooral een focus op het thema conflict. Opmerkelijk is dat de site ook de ontwikkelingsdoelen en eindtermen betreft. De provincie West-Vlaanderen is momenteel ook bezig met de uitwerking van een fotoverhaal rond WOI en met klemtoon op conflict. Dit materiaal is echter nog in ontwikkeling. (Westhoek vzw)

We stuiten tijdens het zoeken meerdere keren op de naam van Sofie Viaene. Mevrouw Viaene is herinneringseducatie deskundige bij de provincie West-Vlaanderen. (Viaene, 2014) Zij werkte een Prezi uit rond WOI in de kleuterklas. De Prezi bevat onder andere een fotoverhaal met historisch correcte foto's, verwerkingssuggesties voor in de klas en bezoektips. De klemtoon ligt ook opnieuw op conflict. (Viaene, 2014)

Wanneer we echter op zoek willen gaan naar educatief materiaal met een link tussen zowel oorlog, conflict, vrede en kunst, merken we dat er zo goed als geen educatief materiaal te vinden is. We vonden wel een museum - het M-museum in Leuven - dat zich engageert om met kunst naar aanleiding van de herdenking van WOI aan de slag te gaan. De tentoonstelling heet Ravage en focust zich op kunst en cultuur in tijden van conflict. Hun educatief aanbod omvat workshops, ateliers, een museumspel en rondleidingen op afspraak maar zijn niet bestemd voor kleuters. (M-Museum, 2014)

7.2. Experimenteerweek

Vooraleer we concreet aan de slag kunnen met de uitwerking van ons project is het belangrijk dat we gaan experimenteren met de kleuters. We denken daarbij zelf even na wat we graag willen uitproberen. Zo kunnen we bijvoorbeeld enkele methodieken en materialen testen. Op deze manier krijgen we een goed zicht op de kleuters en kunnen we uitgebreid gaan reflecteren in functie van ons project.

7.2.1. Waar voerden we ons onderzoek, wat was de doelgroep?

Ons experimenteel onderzoek voerden we uit in de vrije basisschool Keukeldam in Waregem. Dit deden we in de derde kleuterklas waar juf Erica Destoop les geeft. In de klas zitten 28 kleuters. Waregem biedt ons ook ruime kansen om rond WOI te werken, dit bespraken we al in onze visietekst.

7.2.2. Wat hebben we gedaan?

Tijdens de experimenteerweek testten we enkele methodieken en materialen uit met de kleuters. We wilden vooral nagaan in hoeverre de kinderen reeds voorkennis bezitten over bepaalde handelingen, materialen, methodieken... Wat kunnen ze al, wat is nog moeilijk? Hoe brengen we het beste iets aan? Kunnen de kleuters zelf sturing geven en geven zij blijk van voldoende inlevingsvermogen? Om dit te weten te komen plannen we doorheen de week verschillende experimenteermomenten. Deze momenten kunnen als ruwe voorlopers beschouwd worden van wat we in de eigenlijke stage gaan doen. Ieder moment heeft een muzisch karakter. Onze experimenteerweek staat in het kader van lentekriebels. Alle activiteiten plaatsen wij dan ook binnen dit thema. Tijdens de eigenlijke stage zullen we de activiteiten uiteraard plaatsen binnen ons bachelorproefthema.

7.2.2.1. Tableau vivant en foto's nemen

We starten onze experimenteerweek op dinsdag met het uittesten van de techniek rond het maken van een tableau vivant. De kleuters vertrekken hierbij elk vanuit een andere impuls: een verhaal, foto's of een brainstorm. We willen hierbij voornamelijk polsen in hoeverre kinderen gekregen impulsen kunnen verwerken. We testen ook of de kleuters zelfstandig foto's kunnen maken. We gebruiken hiervoor verschillende apparatuur. Ze mogen aan de slag met een digitaal fototoestel, een polaroid of een iPad. Ons hoofddoel is voornamelijk de kinderen laten nadenken over fotografie en wat er allemaal komt bij kijken om een goede foto te maken. Eveneens schenken we aandacht aan sfeerscheping, positie, lichtinval en emoties.

7.2.2.2. Actief een schilderij bekijken

Op woensdag staan we stil bij schilderkunst en bekijken we actief een schilderij. We doen dit op verschillende manieren: vrij kijken, gestuurd kijken met behulp van detailfoto's en gestuurd kijken met behulp van opdrachtenkaartjes. We proberen te weten te komen in hoeverre kinderen schilderkunst kunnen interpreteren en verwerken. We willen ook te weten komen waar de aandacht van kinderen naar uit gaat en wat hen het meest aanspreekt.

7.2.2.3. Muziek luisteren en stop-motion

Donderdag gaan we aan de slag met muziek en laten we kinderen naar instrumentale muziek luisteren. We gaan na hoe zij dit beleven en geven hen de kans om dit op verschillende manieren te uiten. Sommigen gaan bewegen, anderen gaan aan de slag met verf en anderen gaan op zoek naar passende foto's of bedenken een verhaal. We testen ook de stop-motientechniek uit. De kinderen mogen zelf een stop-motion in elkaar steken. Enkelen maken een stop-motion met voorwerpen, een ander groepje speelt zelf de hoofdrol in hun stop-motion en nog een ander groepje maakt een schilderij aan de hand van de stop-motientechniek.

7.2.2.4. Brainstorm

Op vrijdag sluiten we onze experimenteerweek af met een brainstorm over conflict en oorlog. Dit als voorbereiding op de eigenlijke stage. We willen te weten komen wat de kleuters al weten over het onderwerp en wat ze nog zouden willen weten. We gaan op zoek naar aanknopingspunten en mogelijke invalshoeken. Dit nemen we mee om ons verder op te baseren voor de stage. Het geeft ons ook een goed beeld van de algemene beginsituatie van de kleuters.

7.2.3. Wat hebben we geleerd?

Tijdens het experimenteren deden we heel wat ervaringen op. Bij het tableau vivant merkten we bijvoorbeeld dat een inleiding met een verhaal overbodig is. De kleuters zijn zelf heel vindingrijk en komen zelf met veel ideeën. Het nemen van foto's verliep zeer vlot en de kleuters vonden het gebruik van verschillende apparaten zeer boeiend. Ze waren heel betrokken en kwamen opnieuw met vele ideeën. We bekeken ook een schilderij. Tegen de verwachtingen in konden we de kleuters hier best lang mee boeien. Detailfoto's van het schilderij om de kleuters gericht te laten kijken waren niet ideaal. De aandacht nam af. Het kiezen van een originele naam verliep ook eerder moeizaam. Tijdens het muzikaal moment mochten de kleuters bewegen, schilderen of foto's linken met behulp van klassieke muziek. Het schilderen was voor de kinderen vernieuwend en je zag ook duidelijk dat iedere kleuter de muziek anders interpreteerde. Je kreeg een heel persoonlijke verwerking van het lied. Het zoeken van een bijpassende foto verliep minder vlot. De kleuters geven vaak als uitleg dat ze een foto mooi vinden maar kunnen niet antwoorden als we vragen naar de link met de muziek. Het maken van de stop-motion was voor de kleuters een hele belevenis. Ze hadden hele originele ideeën en wilden zelf ook even aan de slag met het fototoestel. De stop-motion aan de hand van figuren verliep goed maar je kon merken dat de aandacht na een tijd afnam. Het maken van een schilderij aan de hand van de stop-motion techniek zorgde voor verrassende resultaten. De kleuters waren heel enthousiast als ze het resultaat te zien kregen. We kunnen besluiten dat het een succesvolle experimenteerweek was.

7.3 Het project

Na de experimenteerweek zaten we samen en gingen we aan de slag met onze bevindingen. Eerst en vooral brainstormden we over wat wij wilden ontwikkelen. Al snel kwamen we tot de conclusie dat we niet een zoveelste educatieve koffer wilden samenstellen. Maar wat dan wel?

We kwamen op het idee om een doek te maken dat de juf ergens in de klas kan ophangen en er meteen mee aan de slag kan gaan. In het doek is er plaats om al het materiaal op te bergen dat gedurende het project gebruikt wordt. Om de invulling van het doek te bepalen namen we er de brainstormen van de kleuters bij. Hoe zien zij de oorlog? Wat weten ze al? Wat weten ze nog niet? Welke gevoelens plaatsen zij bij oorlog en conflict? Kunnen zij een conflict al oplossen?

Vanuit enerzijds het idee om met een doek aan de slag te gaan en anderzijds de brainstormen ontwikkelden wij het project: 'Een doekje vol... Conflict, WOI en vrede in de klas.' Het eindresultaat is een tas en een doek met daarin allerlei materialen en een handleiding waarmee een leerkracht via kunst aan de slag kan gaan met de thema's conflict, vrede en WOI.

Het project bestaat uit vijf invalshoeken die handelen rond conflict in de eigen leefwereld, WOI en vrede. Elke invalshoek wordt ingeleid aan de hand van verschillende foto's en een bijpassend verhaal. Deze geven de kleuters de kans om inzicht en kennis op te doen in verband met het thema. Bij elke invalshoek horen één of meerdere activiteiten waarbij kunst centraal staat zodat de kleuters nog meer info krijgen over het thema en om de info/gevoelens te verwerken. Ons project heeft als doel om actief respect bij kleuters te stimuleren. Om ons doel te controleren is er bij elke activiteit een kort evaluatiemoment voorzien. Ons ontwikkelde materiaal en de activiteiten testten wij uit in de derde kleuterklas van vrije basisschool Keukeldam in Waregem. Aan de hand van onze bevindingen pasten wij nog wat dingen aan.

7.4 Good Practices

De good practices maken duidelijk welke activiteiten uitgevoerd kunnen worden in functie van het thema kunst als hefboom voor herinneringseducatie. Wij leggen de klemtoon op kunst, conflict, vrede en Wereldoorlog I. In deze scriptie zijn 9 good practices opgenomen.

1. Inleiding op de verschillende invalshoeken: rode draad doorheen het thema. De kinderen leren enkele belangrijke feiten over de Eerste Wereldoorlog.
2. Kringgesprek over conflict en vrede. De kinderen denken na over conflict en vrede in hun eigen leefwereld. De kinderen leren stilstaan bij het belang van bijleggen.
3. Tableau Vivant: conflict en vrede in de schilderkunst. De kinderen beschouwen verschillende schilderijen die kunst en conflict uitdrukken en gaan er actief mee aan de slag. De kinderen leren conflict en vrede in de kunst te beschouwen en te verwerken.
4. De kinderen creëren een schilderij vol hoop met behulp van de stop-motientechniek. Ze staan stil bij de opbouw en het creatief proces van een schilderij.
5. De kinderen beschouwen loopgravenkunst en leven zich in de soldaten in aan de hand van een klein inlevingsspelletje. De kinderen leren bij over het leven in de loopgraven.
6. De kinderen gaan aan de slag met een alternatieve vorm van schrijfdans op het soldatenlied Lili Marleen.
7. De kinderen bezoeken een oorlogsmonument en beschouwen dit op een alternatieve manier. De kinderen leren dat er tot op de dag van vandaag nog veel herinneringen aan Wereldoorlog I zijn.
8. De kinderen creëren samen een groot schilderij en leren dat samen iets moois creëren bijdraagt aan een positieve groepsfeer.
9. De kinderen maken een herdenkings- of vredesmonument en leren stil te staan bij de functie van dergelijke monumenten.

Inleiding op de invalshoeken

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

Om samenhang te bewaren tussen de verschillende activiteiten en om een logische opbouw te voorzien voor de kinderen, kozen wij ervoor om aan de hand van verschillende foto's telkens verschillende invalshoeken met betrekking tot conflict, vrede en Wereldoorlog 1 in te leiden. Op de foto's staat telkens een personage en een kort verhaal. De foto's bieden de kans om de invalshoek van de dag in te leiden. Het biedt ook een houvast voor de kleuters en het is handig om terug te blikken op voorbije dagen.

Context:

Kinderen hebben nood aan structuur doorheen de week. De verschillende foto's en bijhorende verhalen zorgen voor een zekere houvast of rode draad tijdens de week. De invalshoeken bieden ook de mogelijkheid om dieper in te gaan op een bepaald aspect binnen onze onderzoeksvraag. Het helpt de kinderen bovendien om de week te reconstrueren en hierop te reflecteren. Bij het stimuleren van actief respect staan, volgens het BCH (2014), drie fases centraal. Het inleiden van de invalshoeken via foto's en een verhaal kan gesitueerd worden binnen de eerste fase: kennis en inzicht. De kleuters krijgen immers info mee over een personage, WOI, de loopgraven en dergelijke. Doordat ze kennis en inzicht opdoen kunnen ze zich inleven in de personages.

Bijlagen:

- Bijlage 1: Foto's invalshoek 1
- Bijlage 2: Foto's invalshoek 2
- Bijlage 3: Foto's invalshoek 3
- Bijlage 4: Foto's invalshoek 4
- Bijlage 5: Foto's invalshoek 5

Werkwijze:

Doorheen de week worden de verschillende invalshoeken van het thema toegelicht aan de hand van enkele personages en een kort verhaal. Er wordt hierbij gebruik gemaakt van fotomateriaal en eventueel enkele attributen.

Inleiding invalshoek 1: conflict in de leefwereld van het kind

Invalshoek 1 gaat over conflict in de eigen leefwereld. De leerkracht neemt de eerste foto erbij en vertelt het bijhorend verhaal.

“Hallo, ik ben Elise en ik ben 6 jaar. Zoals je ziet ben ik verdrietig. Dat komt omdat er vandaag iets gebeurd is op school. Ik heb ruzie gemaakt met mijn beste vriend. Ik wou graag met hem spelen in de bouwhoek, maar ik mocht niet meespelen van hem. Daarom heb ik mijn vriend geslagen en hij schopte toen naar mij. Dat deed heel veel pijn en daarom ben ik naar de juf gegaan. De juf zei dat je geen ruzie mag maken en dat je elkaar dan zeker geen pijn mag doen. Daarna moesten wij het goed maken met elkaar.

Ik vind het helemaal niet leuk als we ruzie maken. Ik ben verdrietig omdat ik mijn beste vriend pijn heb gedaan. Dat mag niet, nu voel ik mij schuldig.”

Inleiding invalshoek 2: conflict in de wereld; Wereldoorlog I

Invalshoek 2 gaat over conflict in de wereld, namelijk de aanzet van WOI. De leerkracht neemt de tweede foto erbij en vertelt het bijhorend verhaal. De leerkracht bespreekt de foto kort (kleurgebruik, kledij...) zodat de kleuters ervaren dat het een foto van vroeger is. Ook de foto van de aartshertog en de aartshertogin en een wereldkaart worden hierbij gebruikt.

“Hallo, ik ben Désiré Devos ik ben 5 jaar en ik woon in België. Ik ben verdrietig omdat mijn papa weg is om te vechten in de oorlog. Er is oorlog omdat een ander land (Oostenrijk) heel boos is omdat iemand daar hun aartshertog en -hertogin (zoals onze prins en prinses) heeft vermoord. Oostenrijk zocht landen die mee wilden vechten tegen het land waarop het boos was. Er vechten landen mee met Oostenrijk en er vechten landen mee met Servië. Ik ben bang voor wat er nog moet komen. Hopelijk zie ik papa vlug terug.”

De leerkracht neemt de wereldkaart en duidt de verschillende landen die meevochten aan op de kaart. Dit lukt het best met twee kleuren (= de verschillende kampen) om te tonen dat het om een wereldoorlog gaat. Neem de foto van de aartshertog en hertogin erbij en bespreek dat dit aartshertog Franz Ferdinand en aartshertogin Sofie Schotek zijn. Zij waren de aanleiding voor de oorlog

Inleiding invalshoek 3: een loopgravenoorlog

Invalshoek 3 gaat over conflict in de wereld en het leven aan het front. De leerkracht neemt de bijhorende foto erbij en vertelt het verhaal. Aansluitend luisteren de kleuters naar een geluidsfragment en bekijkt men nog enkele ondersteunende foto's om de loopgraven en het veldhospitaal te verduidelijken.

“Hallo, ik ben Cyrille Devos en ik woon in België. Ik ben de papa van Désiré. Zoals je ziet ben ik niet in mijn huis, maar in een loopgraaf. Het is namelijk oorlog in België. Een loopgraaf is eigenlijk een soort gang in de grond, die hebben we eerst moeten graven. We hebben ook houten kisten en zandzakken gebruikt om alles wat steviger te maken. In die gang leven wij en kunnen wij onszelf verstoppen en beschermen tegen de vijand. Het is hier niet leuk! Het is hier vies, koud en het stinkt hier. Maar we moeten ons verstoppen voor de vijand. De vijanden zijn de mensen die ons aanvallen en die kwaad zijn op ons. Zij zijn dus niet onze vrienden. Ze hebben ons helemaal niet graag en willen liever dat we er niet meer zijn. Ik ben ook heel erg moe, want slapen lukt hier niet goed. We hebben geen zachte bedden en het is hier nooit stil: we horen steeds geweerschoten en bommen. Gisteren is mijn beste vriend geraakt door een kogel en naar het veldhospitaal gebracht. Hopelijk gaat het goed met hem.”

Laat geluidsfragment 3 op de CD horen. Hierdoor kunnen de kinderen zich beter voorstellen hoe het was in de loopgraven.

Neem de foto's van invalshoek 3 erbij en bespreek de foto's. Hierdoor kunnen de kleuters zich een beter beeld vormen van wat een loopgraaf is en hoe een veldhospitaal eruit ziet.

Inleiding invalshoek 4; eenzaamheid maar ook vriendschap

Invalshoek 4 gaat over de eenzaamheid die de soldaten konden ervaren tijdens hun verblijf in de loopgraven. Er was echter ook plaats voor het opbouwen van vriendschappen en soms was er ook eens een tijdelijke wapenstilstand. Op Kerstmis bijvoorbeeld. Neem er ook een voetbal bij.

“Hallo, kennen jullie me nog? Jullie zien me niet op de foto, want ik heb deze foto genomen. Gisteren vertelde ik over de geweren en de bommen. Maar er is ook tijd voor vriendschap en plezier.

Op de foto zien jullie Franz uit Duitsland en Lewis uit Engeland. Twee soldaten. Normaal vechten ze tegen elkaar, maar op de foto niet. Die dag was het een speciale dag, Kerstmis. Omdat dat een tijd van vrede is, wilden we even niet vechten tegen elkaar. Daarom kwamen we uit de loopgraven en voetbalden we samen, praatten we tegen elkaar en ruilden we eten.

Hier in de loopgraven missen wij onze familie en ons huis. We voelen ons hier eenzaam. We willen niet meer vechten. Gelukkig hebben we hier ook enkele vrienden. Door even plezier te maken met hen vergeten we even dat het oorlog is. We zingen samen, lachen in de loopgraven, dansen. Maar toch blijven wij onze familie missen. Het is hier koud, nat, vuil... Wij willen vrede! Oorlog vinden we niet fijn.”

Neem een voetbal en laat enkele kinderen kort voetballen (of speel een balspelletje naar keuze). Zo ervaren ze even hoe de soldaten zich voelden. Ga hier verder op in en stel enkele vragen. Vind je het leuk om te voetballen? Denk je dat de soldaten het leuk vonden? Wat zouden ze leuker vinden: voetballen of vechten? Denk je dat de soldaten de oorlog leuk vonden? Waarom denk je dat? Vinden jullie oorlog leuk? Waarom? Zorg dat het duidelijk wordt dat vrede/vriendschap veel beter is dan oorlog.

Inleiding invalshoek 5: Wapenstilstand en vrede

Invalshoek 5 gaat over de wapenstilstand. De leerkracht neemt de bijhorende foto's erbij en vertelt het verhaal.

“Hallo, hier zie je me met mijn vrienden die meevochten in de oorlog. We zijn heel blij want wij kregen net te horen dat de oorlog voorbij is. De wapens worden neergelegd, het is Wapenstilstand. Heel veel soldaten zijn gesneuveld en daar zijn we verdrietig om, deze mogen we nooit vergeten/moeten we altijd herdenken, maar we zijn blij dat er nu terug vrede is. Ik hoop dat ik vlug terug thuis ben. Dan kan ik mijn vrouw en kinderen een dikke knuffel geven. Oorlog mag nooit meer gebeuren!

Veel groetjes, Cyrille.”

De leerkracht bespreekt de foto met de kinderen en stelt enkele verwerkingsvragen. Hoe zien de mensen op de foto er uit? Wat is deze soldaat aan het doen (toon de man die de helm omhoog gooit)? Waarom zou hij dat doen? Waarom zijn de soldaten blij? Ben jij ook blij dat er hier geen oorlog is?

Evaluatie:

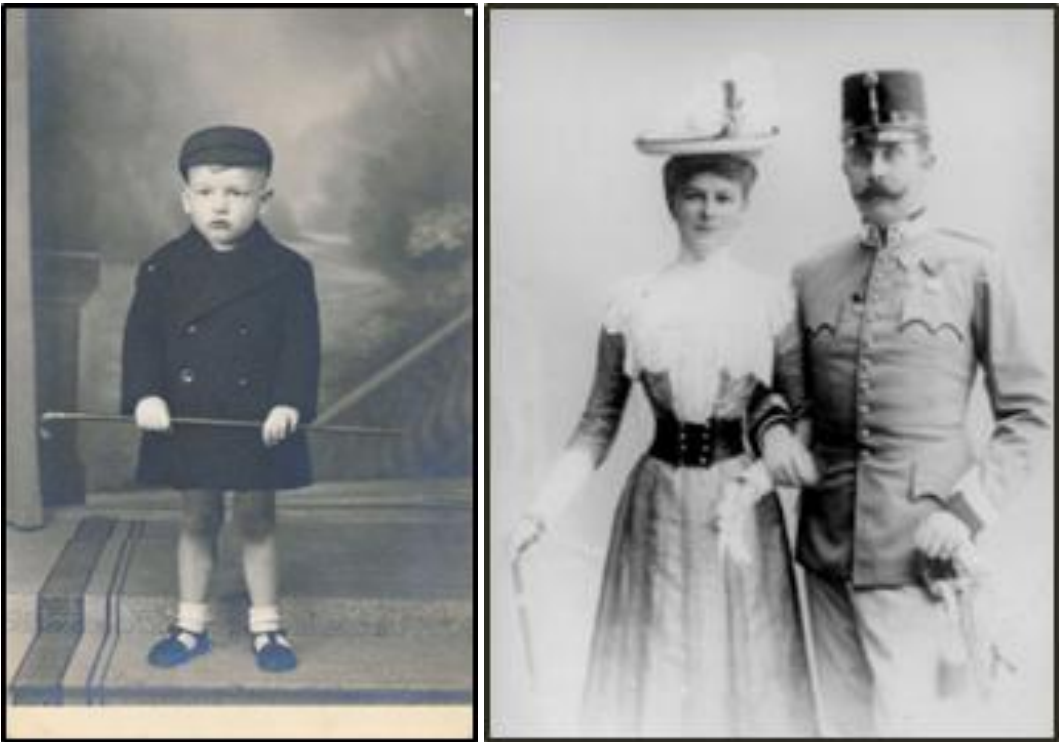
De foto's brengen heel wat teweeg bij de kinderen. Iedere dag kijken ze opnieuw uit naar de nieuwe foto en het bijhorende verhaal. De kinderen kunnen het verloop van de week heel vlot schetsen en zijn zich goed bewust waarover de verschillende invalshoeken gaan. Op het einde van de week kunnen ze alle foto's situeren en de verhalen erbij vlot schetsen.

Bijlage 1

Bijlage 2

Bijlage 3

Bijlage 4

Bijlage 5

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

Tijdens een kringgesprek staan de kinderen uitgebreid stil bij wat conflict en vrede precies inhoudt en wat dit betekent voor henzelf. Er wordt hierbij gebruik gemaakt van twee schilderijen die de thema's conflict en vrede duidelijk weerspiegelen en de kinderen warm maken om actief deel te nemen aan het gesprek.

Context:

Om kinderen bewust te maken van wat conflict en vrede betekent voor de mens en welke waarden hieraan verbonden zijn, is het belangrijk dat er in eerste instantie wordt stilgestaan bij conflict en vrede in de eigen leefwereld. Omdat conflict en vrede niet tastbaar is maar eerder een toestand, is dit voor kinderen niet altijd even gemakkelijk te vatten. Aan de hand van kunstwerken die een duidelijk gevoel van conflict of vrede weergeven, kunnen de kinderen aangezet worden om actief te gaan nadenken over deze thema's.

Bijlagen:

- Bijlage 1: Guernica van Pablo Picasso (klemtoon op conflict)
- Bijlage 2: Geliefden tegen roze achtergrond van Stefano Zuffi (klemtoon op vrede)
- Bijlage 3: Detailfoto's Guernica

Werkwijze:

Stap 1: Inleiden van het gesprek

De juf brengt het schilderij 'Guernica' van Pablo Picasso aan. De kinderen mogen dit eerst vrij beschouwen en krijgen de kans om spontaan hun eerste indrukken te delen. De juf stelt enkele vragen over het schilderij. Deze vragen kunnen helpen om een beeld te krijgen op hoe de kinderen het schilderij interpreteren. De vragen kunnen onder andere polsen naar wat de kinderen zien, welke personages er zijn, wat hen het meeste opvalt, wat volgens hen aan het gebeuren is...

Stap 2: Verschillende invalshoeken

Een klassiek kringgesprek wordt meestal opgebouwd aan de hand van verschillende invalshoeken. Ook bij dit kringgesprek is dit het geval. De invalshoeken worden echter afgeleid uit het schilderij 'Guernica'. Met behulp van drie detailfoto's worden verschillende aspecten belicht.

De juf neemt er de eerste detailfoto bij en laat de kinderen dit detail zoeken op het grote schilderij. Nadien wordt deze detailfoto gekaderd. Wat is er te zien?

De kinderen vertellen over wat ze zien en van hieruit kan dan de koppeling gemaakt worden naar de eigen leefwereld. Iedere detailfoto leidt tot een andere invalshoek en andere vragen die gekoppeld zijn aan de leefwereld van het kind.

De verschillende invalshoeken en de daaraan gekoppelde vragen worden hieronder geschetst.

Detailfoto 1 (schilderij 1) – Met wie maken wij ruzie?

- Hebben jullie al eens ruzie gemaakt?
- Met wie maakte je ruzie?
- Maak je alleen ruzie met vrienden?
- Als je ruzie maakt met een vriend, is dat dan nog wel jouw vriend?
- Kan je ook ruzie maken met grote mensen?
- Heeft er al eens iemand ruzie gezocht met jou?
- Wat deed je dan?

Detailfoto 2 (schilderij 1) - Waarom en hoe maken wij ruzie?

- Waarom hebben jullie al eens ruzie gemaakt?
- Als iemand ruzie maakt met jou, waarom was dat dan?
- Is er al eens ruzie geweest terwijl dit eigenlijk helemaal niet nodig was?
- Op welke manier kan je ruzie maken?
- Gebruik je dingen om ruzie te maken?
- Hoe wordt er ruzie gemaakt in de klas?
- Kan je ook ruzie maken zonder iemand pijn te doen?

Detailfoto 3 (schilderij 1) - Welke gevoelens?

- Wat vind je van ruzie maken?
- Hoe voel jij je als je ruzie maakt met iemand?
- Als iemand ruzie maakt met jou, hoe voel jij je dan?
- Waarom voel jij je dan zo denk je?
- Hoe kan je aan iemand zien hoe die zich voelt?
- Kan je ook vanbinnen iets voelen tijdens ruzie? Wat?

Koppel indien mogelijk terug naar conflictsituaties die zich reeds voordeden in de klas.

Stap 3: Klemtoon op vrede

Conflict werd reeds uitgebreid besproken aan de hand van het schilderij van Pablo Picasso. Om over te schakelen naar het vredesaspect wordt gebruik gemaakt van een tweede schilderij, namelijk 'Geliefden tegen roze achtergrond' van Stefano Zuffi.

De juf toont het schilderij aan de kinderen. Opnieuw krijgen de kinderen de kans om hun eerste indrukken te delen. Aan de kinderen wordt gevraagd wat de link zou kunnen zijn tussen de twee schilderijen. De laatste invalshoek wordt bij deze aangehaald. Er wordt geen gebruik meer gemaakt van detailfoto's omdat het schilderij weinig gedetailleerd is en de essentie duidelijk te zien is.

Schilderij 2 - Hoe kan je ruzie terug oplossen?

- Is ruzie leuk?
- Wat kan je doen om een ruzie op te lossen?
- Wat heb je zelf al eens gedaan om een ruzie op te lossen?
- Wat verkies je: ruzie of vriendschap?

Stap 4: Terugblik

De juf neemt beide schilderijen er opnieuw bij. Samen met de kleuters wordt teruggeblikt op wat werd aangehaald. Er wordt gepolst of de kinderen kunnen aangeven welk schilderij conflict benadrukt en welk schilderij vrede. Vervolgens wordt aan de kleuters gevraagd in welk schilderij zij zich het meest zouden thuis voelen. Wat spreekt hen nu het meeste aan? Het conflictschilderij of het vredesschilderij? Ieder kind krijgt een naamkaartje en plaatst dit bij zijn/haar schilderij naar keuze. Op deze manier kan je al enigszins nagaan hoe ver de kinderen staan op vlak van actief respect.

Evaluatie:

De kinderen leggen gemakkelijk een koppeling naar hun eigen leefwereld. Het kringgesprek biedt ook de ideale kans om eens stil te staan bij wat er dagdagelijks gebeurt in het leven van kinderen op vlak van conflict, vriendschap en vrede. De meeste kinderen beschikken ook reeds over een goede basis voor het stimuleren van actief respect. Enkele kleuters vormen echter een uitdaging en zullen doorheen de verschillende activiteiten nog meer moeten uitgedaagd worden op vlak van actief respect.

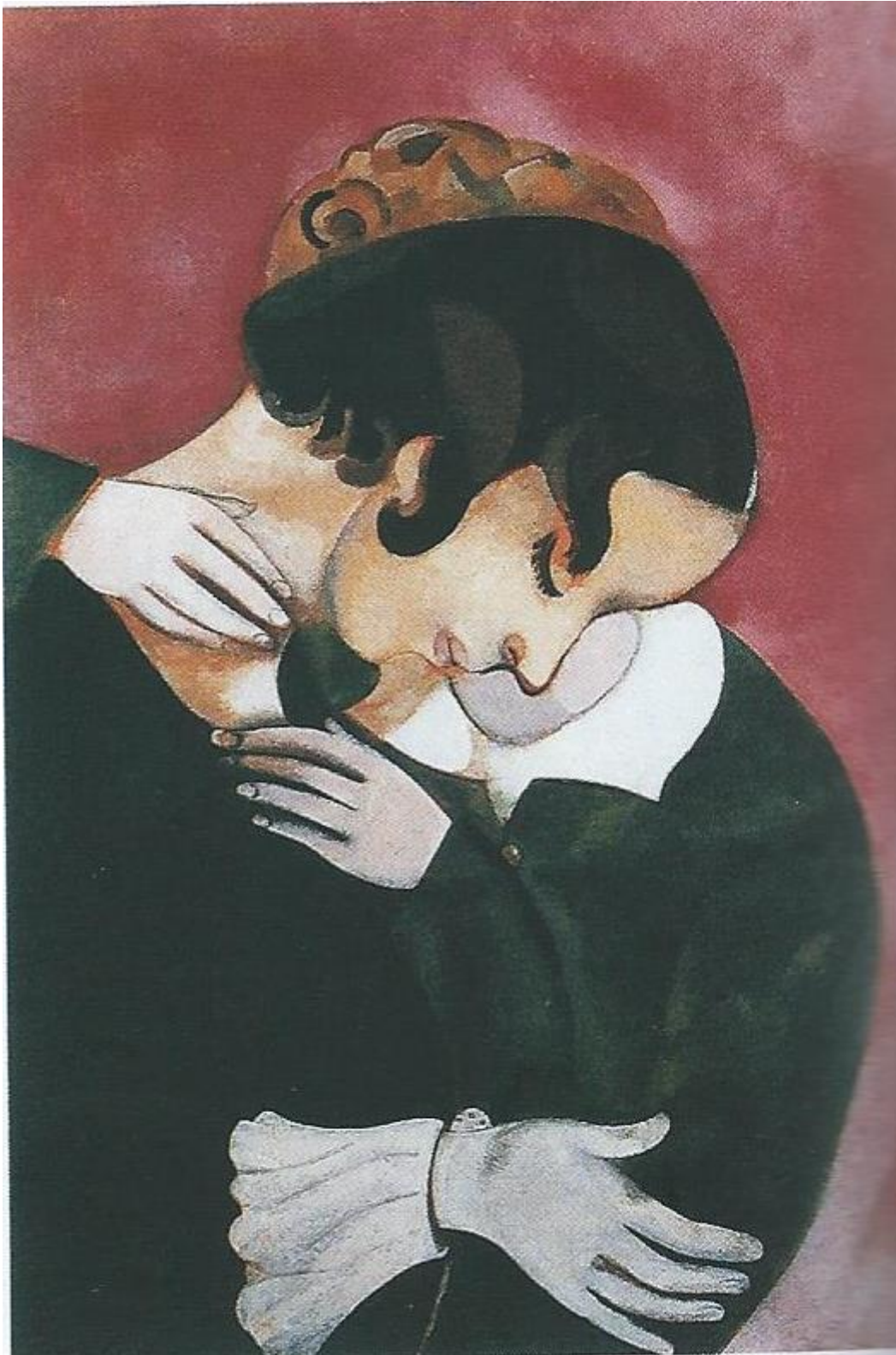
Bijlage 1

(Bron: Zuffi, S. (2004). *Duizend jaar schilderkunst*. Zwolle: Waanders Uitgeverij.)

Bijlage 2

(Bron: Zuffi, S. (2004). *Duizend jaar schilderkunst*. Zwolle: Waanders Uitgeverij.)

Bijlage 3

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

Deze activiteit kan als verwerking dienen op het kringgesprek. Aan de hand van muziek en verschillende schilderijen wordt eerst stil gestaan bij de gevoelens die conflict en vrede oproepen. Omdat we in het kringgesprek benadrukken dat elkaar vergeven belangrijk is, gaan we ons tijdens deze activiteit concreet focussen op vredesschilderijen. De kleuters beelden de schilderijen (de vriendschap en de vrede) uit en leven zich als het ware in een bepaald schilderij in.

Context:

Gevoelens die gepaard gaan met conflict en vrede zijn soms moeilijk te verwoorden en uit te drukken voor kleuters. Het is dan ook belangrijk om toch met iets tastbaar aan de slag te gaan. Dit kan door bijvoorbeeld muziek en concrete schilderijen aan te bieden. De gevoelens zelf ervaren en uitbeelden kunnen hierbij een extra stimulans zijn. Een levend schilderij of tableau vivant is hiervoor uitstekend geschikt. Wanneer je actief respect wil stimuleren is het belangrijk dat de kleuters ook weten dat het terug goed maken na een conflict belangrijk is. Dit is een eerste stap in de stap naar vrede. Dit is ook de reden waarom we ons tijdens deze activiteit specifiek gaan focussen op vredesschilderijen.

Bijlagen:

4 vredesschilderijen – klemtoon op goed maken, bijleggen, vriendschap

- Bijlage 1: Otto Mueller <<Zwei Schwestern>>

bron: <http://www.kunstkopie.nl/a/mueller-otto/zwei-schwestern.html>

- Bijlage 2: Italia und Germania (Sulamith und Maria) - Johann Friedrich Overbeck

Bron: <http://www.kunstkopie.nl/a/overbeck-johann-friedrich/italia-und-germania-sulam.html>

- Bijlage 3: Onbekend

Bron: <http://thetooofrecovery.com/tag/aa-big-book/>

- Bijlage 4 : Peter Paul Rubens <<The Reconciliation of Jacob and Esau>>

Bron: <http://www.bbc.co.uk/arts/yourpaintings/paintings/the-reconciliation-of-jacob-and-esau-210645>

3 conflictschilderijen – klemtoon op conflict, ruzie maken, oorlog

- Bijlage 5: Emil Nolde: «Soldaten», 1913, Öl auf grober Leinwand (Sackleinen)

bron: http://www.nzz.ch/aktuell/feuilleton/kunst_architektur/der-wilde-wahnsinn-und-die-folgen-1.18230807

- Bijlage 6: Ludwig Meidner: «Die Abgebrannten (Heimatlose)», 1912, Öl auf Leinwand.

bron: http://www.nzz.ch/aktuell/feuilleton/kunst_architektur/der-wilde-wahnsinn-und-die-folgen-1.18230807

- Bijlage 7: E.J. Hughes <<De Kiska Patrouille>>

bron: https://www.heffel.com/Auction/Details_E.aspx?ID=48725

Werkwijze:

Stap 1: Terugblik naar kringgesprek

Deze activiteit is een vervolg en tevens verwerking van het kringgesprek. Het is het handigst als de leerkracht met een kleine groep aan de slag gaat (4 à 5 kinderen). Aan de hand van de twee schilderijen die we gebruikt hebben tijdens het kringgesprek leidt de leerkracht deze activiteit opnieuw in. Bekijk de schilderijen nog even opnieuw en herhaal kort wat werd gezegd tijdens het kringgesprek. Op deze manier kan je als leerkracht ook polsen of iedere kleuter wel degelijk de essentie van het kringgesprek heeft begrepen. In grote groep is dit immers niet evident om te controleren.

Stap 2: Bespreken schilderijen

Het is belangrijk dat de kinderen de essentie van de schilderijen doorhebben. Sta daarom als leerkracht ook even kort stil bij wat de schilderijen symboliseren. Welk gevoel kregen de kinderen erbij? Vraag de kinderen om te luisteren naar twee muziekfragmenten. Het ene muziekfragment benadrukt vrede, het andere is donkerder gekleurd. Kunnen de kinderen de muziekfragmenten koppelen aan de bijpassende schilderijen? Wat benadrukt vrede en wat conflict?

Stap 3: Tableau vivant met klemtoon op vrede en vriendschap

Tijdens het kringgesprek kwamen we tot de conclusie dat vrede sluiten beter is dan conflict en dat het belangrijk is om het goed te maken met de ander, te vergeven. De leerkracht toont nog enkele schilderijen die conflict of vrede symboliseren (zie bijlage). Laat de kinderen stilstaan bij de boodschap die de schilderijen overbrengen aan de hand van enkele vragen. Benadruk opnieuw de conclusie uit het kringgesprek. De leerkracht laat vervolgens twee liedjes horen die duidelijk conflict of vrede weergeven. Het ene lied is O Fortuna (Carmina Burana) en heeft een dreigende, dramatische toon. Het andere lied is The Rose (Gheorghe Zamfir). Dit lied klinkt heel rustig en vredig. Vraag de kinderen de muziek te koppelen aan de schilderijen. Welk lied past bij welk schilderij? Waarom?

Vraag de kinderen welke schilderijen en muziek hen nu het meeste aanspreekt. Wat sluit het best aan bij hun eigen idee over conflict en vrede, wat verkiezen ze?

De schilderijen en muziek die conflict benadrukken geven ons een slecht gevoel. We beslissen om ons te focussen op de positieve kunst. Laat de kinderen een schilderij kiezen dat hen het meest aanspreekt. We gaan dit schilderij nu in een 'tableau vivant' gieten. Samen met de kinderen bouw je als leerkracht het uitbeelden op. Wat zien we op het schilderij? Welke personages zijn er? Wat doen de personages?

Wanneer de kinderen aan het uitbeelden zijn, geeft de leerkracht op een gegeven moment de mondelinge opdracht "bevries". Belangrijk is dat de kinderen dan meteen stokstijf blijven staan. Spreek dit voordien goed af met de kinderen. Oefen dit eventueel eerst enkele keren tot u merkt dat de kinderen het onder de knie hebben.

Indien u merkt dat dit moeilijk gaat kunt u eventueel een inleidend bevriesspelletje doen waarbij de kinderen bijvoorbeeld rondlopen en moeten stilstaan wanneer u "bevries" roept.

Wanneer de kinderen stokstijf staan, neemt de leerkracht een foto. Wanneer u "ontdooi" zegt, mogen de kinderen terug bewegen. Herhaal dit enkele keren maar telkens met verschillende schilderijen. Misschien kunnen de kinderen zelf een tafereel bedenken. Laat eventueel een kind een foto nemen indien u merkt dat ze hieraan toe zijn.

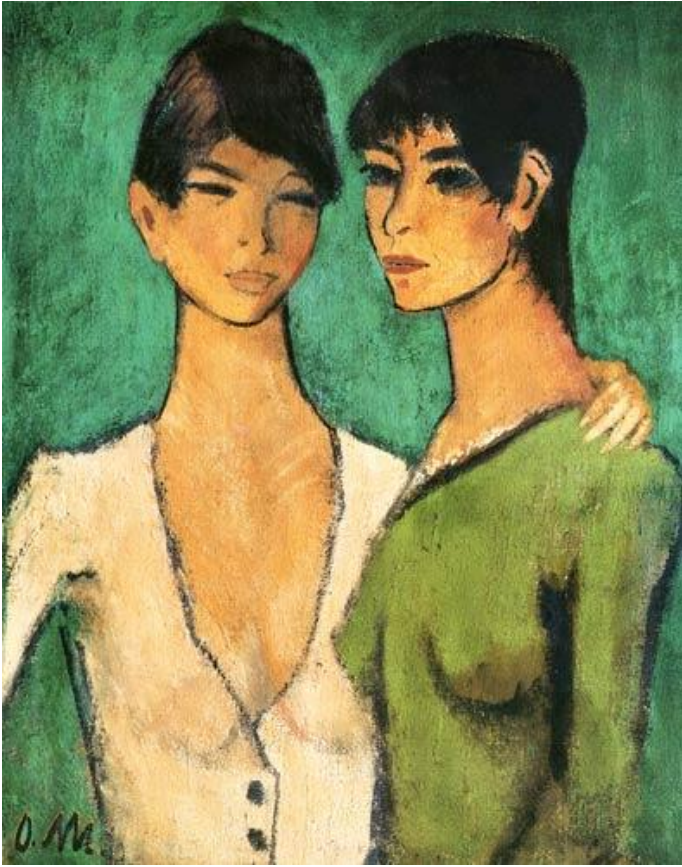
Stap 4: Terugblik

De leerkracht drukt de foto's af of plaatst ze op de computer. Breng klassikaal de foto's van de verschillende groepjes aan. Vraag de kinderen om op zoek te gaan naar het schilderij dat past bij de foto. Wat hebben de kinderen proberen overbrengen? Is het duidelijk of zie je toch andere dingen? Zijn er groepjes die hetzelfde schilderij hebben uitgebeeld? Zie je gelijkenissen en verschillen? Sta ook nog even stil bij het feit dat we vredestaferelen hebben uitgebeeld. Waarom kozen we voor de schilderijen die vrede benadrukken? Waarom kozen we niet voor de schilderijen die conflict benadrukken? Conflict is niet leuk. Leg opnieuw de klemtoon op deze conclusie. Noteer enkele uitspraken van de kinderen, dit is leuk en handig om op het einde van de week mee terug te kijken.

Evaluatie:

De kinderen konden goed aanhalen wat de conclusie van het kringgesprek was. Ze waren heel geboeid door de verschillende schilderijen. Het actief respect werd ook hier weer gestimuleerd. We konden ook merken dat het actief respect van bepaalde kinderen al goed gestimuleerd is. Enkele kleuters reageerden vastberaden dat vrede veel beter is dan conflict. De tableau vivant was ook een heel goede en concrete verwerking op het kringgesprek. Doordat de kinderen actief aan het werk konden hebben ze alles goed verwerkt. Ze wisten goed wat de bedoeling was en wat van hen verwacht werd.

Bijlage 1

Bijlage 2

Bijlage 3

Bijlage 4

Bijlage 5

Bijlage 6

Bijlage 7

Stop-motion

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

Aan de hand van drie schilderijen staan de kleuters stil bij enkele opvallende negatieve gevolgen van de oorlog: vernielde huizen, mensen die hun huis in allerijl moeten verlaten en besluiten te vluchten en soldaten die zich eenzaam voelen in de loopgraven. Bij de bespreking van de schilderijen wordt er stil gestaan bij de gevoelens die de schilderijen oproepen. Later proberen de kleuters om de negatieve schilderijen en bijhorende gevoelens om te zetten naar een positief schilderij. Wat als er geen oorlog was? Eerst doen ze dit aan de hand van een tekening, een soort schets en nadien aan de hand van een schilderij. Het schilderij wordt stap per stap opgebouwd terwijl er foto's worden genomen van elke stap. De verschillende foto's worden later bij elkaar gevoegd en vormen zo een stop-motionfilmpje.

Context:

Wanneer we actief respect willen stimuleren moeten bepaalde fases, volgens het BCH (2014), zeker aanwezig zijn. Het gaat hierbij om kennis en inzicht, empathie en betrokkenheid en reflectie en actie. Met deze activiteit werken we binnen de fase empathie en betrokkenheid. Schilderijen zijn daar een goed middel voor. Ze geven een situatie weer waarbij gevoelens centraal staan. Hoe voelen de kinderen zich bij een bepaald schilderij? De kinderen leven zich in aan de hand van schilderijen waarop vluchtende mensen staan, gebombardeerde huizen, gesneuvelden... Wanneer we met kunst aan de slag gaan volgen wij de visie van Monsma (2008). Volgens hem staan vier disciplines centraal bij het werken met kunst met kinderen: oefenen van vaardigheden, presenteren (produceren en presenteren van het werk), ervaren van kunst in de ontmoeting met professionele kunst en reflecteren (samen praten over kunst). Door de kinderen zelf aan de slag te laten gaan en ze een schilderij te laten maken, oefenen ze hun vaardigheden. Men krijgt ook inzicht in het creatief proces. Door de opbouw van het schilderij in een stop-motion te gieten wordt er ook binnen de discipline presenteren gewerkt.

Bijlagen:

- Bijlage 1: De verschillende schilderijen die de negatieve gevolgen van de oorlog tonen.

Werkwijze:

Stap 1: Bekijken en bespreken van de schilderijen

Er zijn in totaal drie schilderijen die weergeven wat de gevolgen van de oorlog zijn. Bespreek eerst elk schilderij. Laat de kinderen verwoorden wat er te zien is op de schilderijen.

Welke kleuren zijn er gebruikt? Wat er zou gebeurd zijn? Hoe zouden de mensen zich voelen? Welke gevoelens heeft de schilder duidelijk willen weergeven?

De leerkracht zet daarna de drie schilderijen naast elkaar en zoekt samen met de kinderen het verband tussen de schilderijen. Om het schilderij nog beter te kunnen bekijken, werken we met detailfoto's. De leerkracht neemt enkele close-ups van de schilderijen. Wat er precies in close-up genomen wordt, bepaald de leerkracht zelf. Toon een zelfgenomen detailfoto aan een kind en laat het kind verwoorden wat het ziet. De andere kinderen luisteren en kijken goed. De kinderen zoeken na het bespreken van de detailfoto naar het detail in het schilderij. Op deze manier leren de kinderen heel intens kijken naar iets.

Stap 2: Stilstaan bij de gevoelens achter de schilderijen

Nadat de kinderen het schilderij goed hebben bekeken, gaat de leerkracht zich nog even focussen op de gevoelens die erachter zitten.

Zoek samen met de kinderen de negatieve gevoelens bij het schilderij. Hierbij kunnen onder andere de kleuren en de gezichts- en lichaamsexpressie bij de mensen op de schilderijen gebruikt worden. De kleuters kunnen de personages ook even dramatiseren. Leg de klemtoon op de gezichtsuitdrukking en lichaamshouding. Aan de hand van deze korte dramaoefening leven de kinderen zich in de mensen en situaties in.

Stap 3: Zelf creëren van een vrolijk en hoopvol schilderij

De leerkracht maakt duidelijk aan de kinderen dat we de gevoelens die worden weergegeven in de schilderijen zullen omkeren. We zetten de schilderijen om naar een positief schilderij. Laat de kinderen nadenken over hoe het schilderij er zou uitzien indien er geen oorlog was/ de oorlog voorbij was. De kinderen gaan dit niet zomaar verwoorden maar gaan dit tekenen. De leerkracht geeft iedere kleuter een wit blad en een potlood of stift. De kinderen tekenen individueel wat het verhaal achter de schilderijen zou kunnen zijn maar op een positieve manier. Laat de kinderen de keuze of ze met één schilderij aan de slag gaan of als ze alle schilderijen koppelen. Laat de kleuters verwoorden wat ze hebben getekend en wat het verhaal achter hun tekening is.

Zoek samen met de kinderen het leukste (positieve) verhaal achter het schilderij of ga op zoek naar verschillende toffe elementen uit alle tekeningen. Kies er enkele zaken uit. Bespreek kort met de kinderen hoe je het schilderij gaat opbouwen. Maak indien nodig een schets op een blad papier of op een bord. Nu kunnen we beginnen aan het eigenlijke werk: de stop-motion. Toon aan de kleuters een kort fragment van wat een stop-motion inhoudt. Dergelijke fragmenten kan u vinden op YouTube. De leerkracht verdeelt tot slot de taken onder de kinderen en dan kunnen we aan de slag. Ieder kind schildert om beurt een stuk van het schilderij. Na ieder bijgevoegd element wordt een foto genomen. Zorg dat de kinderen zich bewust zijn van wat ze schilderen. Vraag steeds na wat ze gaan schilderen. Laat de kinderen nadien vrij spelen. Importeer de foto's in Windows Movie Maker en plak deze allemaal achter elkaar. Kies voor een snelle overgang van de ene foto naar de andere en u zal zien dat u al snel een mooie stop-motion in elkaar hebt gestopt. Een passend muziekje maakt het geheel af.

Stap 4: Evaluatiemoment

Plaats de beschouwde schilderijen naast het gecreëerde schilderij. Laat de kinderen een keuze maken tussen de schilderijen. Visualiseer dit door hun foto bij het schilderij van hun keuze te plaatsen. In welk schilderij zou jij graag zijn en waarom? Later kunt u ook de stop-motion tonen.

Evaluatie:

De kinderen voelen meteen aan dat het ging om negatieve schilderijen. Ze verwoordten zelf dat de huizen stuk zijn en dat de mensen verdrietig zijn. Ze kunnen zich goed inleven in de mensen. Wat wel opvalt is dat ze soldaten zien als de slechteriken: zij schieten mensen dood, gooien bommen... Bij de volgende activiteiten moet er dan ook over gewaakt worden dat kinderen gaan inzien dat soldaten niet altijd de slechteriken zijn, dat zij soms gedwongen werden om te vechten. Soldaten zijn heel menselijk. Zo misten ze bijvoorbeeld hun familie en vrienden, verlangden ze naar vrede, etc. Een soldaat zijn is niet leuk. Het omzetten van de negatieve schilderijen naar een positief schilderij was geen enkel probleem bij de kinderen. Het resultaat is mooie, vrolijke en hoopvolle schilderijen.

Bijlage 1

1: Het ijzerpanorama - Alfred Bastien

(Bron: *ijzerpanorama*. (2013). Opgeroepen op mei 13, 2014, van www.wereldoorlog1418.nl: <http://www.wereldoorlog1418.nl/ijzerpanorama/>)

2: La Maison Bombardée(1917) – Georges Emile Lebacqz

(Bron: wikipedia. (2013, december 1). *Georges Emile Lebacqz*. Opgeroepen op mei 13, 2014, van [wikipedia.org](http://nl.wikipedia.org/wiki/Georges-%C3%89mile_Lebacqz): http://nl.wikipedia.org/wiki/Georges-%C3%89mile_Lebacqz)

3: Ruines à Reninghe (1917) – Georges Emile Lebacqz

(Bron: wikipedia. (2013, december 1). Georges Emile Lebacqz. Opgeroepen op mei 13, 2014, van wikipedia.org: http://nl.wikipedia.org/wiki/Georges-%C3%89mile_Lebacqz)

4: Funerailles de Guerre (1918) – Pierre Paulus

(Bron: The Annex Galleries. (onbekend). Funerailles de Guerre by Pierre Paulus De Chatelet. Opgeroepen op mei 13, 2014, van www.annexgalleries.com: <http://www.annexgalleries.com/inventory/detail/19070/Pierre-Paulus-De-Chatelet/Funerailles-de-Guerre>)

5: Ramscapelle – André Lynen

(Bron: *bel-memorial*. (sd). oorlog en schilderijen. Opgeroepen op mei 13, 2014, van www.bel-memorial.org: <http://www.bel-memorial.org/cities/autres-andere/peinture.htm>)

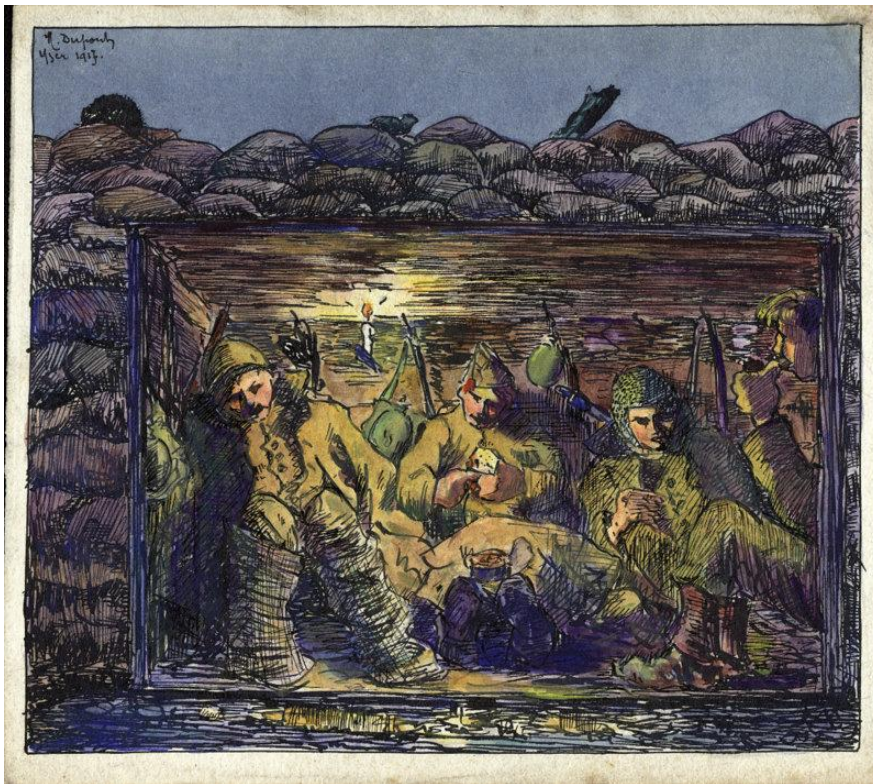
6: The Flight – onbekend

(Bron: *Welcome to War 1914-1918*. (2013). Opgeroepen op mei 13, 2014, van www.war1418.com: <http://www.war1418.com/>)

7: Onbekend – Henri Dupont

(Bron: Guido, D. (2013). werken. Opgeroepen op mei 12, 2014, van www.dupont-henri.be: <http://www.dupont-henri.be/werken.php>)

8: Onbekend – Henri Dupont

(Bron: Dirix, G. (2013). werken. Opgeroepen op mei 13, 2014, van www.dupont-henri.be: <http://www.dupont-henri.be/werken.php>)

9: Over the top (1918) – Alfred Bastien

(Bron: *FineArtAmerica*. (2014). *over teh top Alfred Bastien*. Opgeroepen op mei 13, 2014, van *fineartamerica.com*: <http://fineartamerica.com/featured/over-the-top-alfred-bastien.html>)

Loopgravenkunst beschouwen

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

Het beschouwen van loopgravenkunst helpt de kleuters bij het vormen van hun beeld over soldaten. De kinderen zullen ervaren dat soldaten gevoelens hadden die overeenstemmen met gevoelens die zij ook kunnen hebben. Aan de hand van een kleine inlevingsactiviteit ervaren de kinderen dat het niet evident is om met weinig materialen aan de slag te gaan. Aan de andere kant nodigt het hen ook uit tot creativiteit en ervaren ze dat kunst in kleine dingen kan zitten.

Context:

Tijdens de oorlog waren er korte momenten waarop er niet gevochten werd. Dit kwam omdat de vijand zich bijvoorbeeld moest verplaatsen. De soldaten in de loopgraven hadden dan even de tijd om iets anders te doen. Sommigen besloten om met het afval dat men vond in de loopgraven een kunstwerkje te maken. De kinderen maken tijdens deze activiteit kennis met dit soort kunst: de loopgravenkunst. Door het beschouwen van de kunst kunnen de kinderen ervaren dat soldaten best creatief waren. Via een klein inlevingsoefeningetje kunnen de kinderen zelf ervaren dat het niet evident is om tot creatieve werkjes te komen met weinig materiaal. We willen de kinderen hier vooral laten aanvoelen dat soldaten niet slecht zijn. Het zijn gewone mensen, net zoals jij en ik, met menselijke behoeftes. Het hoofddoel van deze activiteit is dan ook het actief respect tegenover soldaten te stimuleren. In de brochure toetssteen '14-'18 (2014) vinden we eveneens drie fases terug om oorlog in de klas te brengen: kennis en inzicht, empathie en betrokkenheid, reflectie en actie. Deze activiteit beoogt de drie fases. De kinderen doen kennis op over de soldaten en de loopgravenkunst en krijgen inzicht in het leven van een soldaat. Aan de hand van een inlevingsactiviteitje wordt de betrokkenheid en de empathie van de kinderen aangesproken. Tijdens een terugblikmoment wordt stilgestaan bij de laatste fase rond reflectie en actie. Een belangrijke stap binnen herinneringseducatie is tevens empathie en betrokkenheid. Door zich in te leven in de soldaat en zelf even aan de slag te gaan met weinig materiaal, werken de kleuters aan deze stap. Ook de betrokkenheid van de kleuters is hierdoor groter. Door in te zien dat het leven van een soldaat geen rozengeur en maneschijn was, kan een belangrijke stap gezet worden in het afkeuren van de oorlog en dus in het actief respect.

Bijlagen:

- Bijlage 1: Foto's loopgravenkunst

Werkwijze:

Stap 1: Beschouwen van de loopgravenkunst – eerste interpretatie

De leerkracht verspreidt de foto's van de loopgravenkunst in een lokaal. De kinderen lopen rond en mogen de foto's rustig bekijken. Na enkele minuten geeft de leerkracht het signaal dat de kinderen mogen stoppen. Ieder kind (of per twee, afhankelijk van de grootte van de klasgroep) neemt een foto van de loopgravenkunst en gaat op een stoel zitten. De leerkracht laat om beurt de kinderen vertellen over hun foto. De kinderen kunnen vertellen wat ze zien, wat ze denken dat er op de foto staat en wat hen het meest aanspreekt op de foto.

Stap 2: Bespreken van de loopgravenkunst en achtergrondinformatie – tweede interpretatie

De leerkracht vertelt aan de kinderen dat er loopgravenkunst op de foto's te zien is. Er wordt tevens verteld wat loopgravenkunst is. Soldaten moesten vooral vechten in de oorlog en dat was uiteraard niet leuk. Om zich te beschermen moesten de soldaten loopgraven in de grond graven. Daar moesten ze dan een hele tijd in wonen en leven. Na een tijdje werden dat dus vieze plekken: er lag vuilnis, lege bommen, hout, plastic... Op sommige momenten had de vijand zich even terug getrokken en dan gebeurde het dat de soldaten eventjes in de loopgraven zaten zonder dat ze iets te doen hadden. De soldaten voelden zich dan eenzaam en misten hun huis en familie. Ze verveelden zich ook wel een beetje in die koude, vuile loopgraven. Hier kan je als leerkracht dieper ingaan op vervelen, een gevoel dat de kinderen zeker kennen. Stel enkele vragen over vervelen: vervelen de kinderen zich soms en wat vinden ze daarvan? Focus hier op het feit dat het gevoel 'vervelen' wel hetzelfde is, maar er op een andere manier mee omgegaan wordt. De soldaten zochten zelf naar dingen om zich mee bezig te houden. Daarom zongen ze bijvoorbeeld samen liedjes, speelden ze spelletjes of maakten ze kunstwerkjes met de materialen die ze vonden in de loopgraven: lege bommen, afval, een stuk hout, etc.

Stap 3: Inlevingsoefening

De leerkracht bekijkt nu nogmaals de foto's samen met de kinderen en bespreekt welk materiaal er kan gebruikt zijn voor de loopgravenkunst. Samen met de kinderen worden de materialen benoemd. Nadien neemt de leerkracht er enkele kosteloze materialen bij. Kosteloze materialen kunnen zijn: een keukenrol, een stukje hout, ijzerdraad, een touwtje, een plastic beker en eigenlijk alles wat je kan vinden. De leerkracht vertelt aan de kinderen dat ze nu allemaal eventjes soldaat in een loopgraaf worden. Ze moeten zich inbeelden dat ze niks hebben, enkel het kosteloze materiaal, wat afval. Wat zouden de kinderen kunnen doen met de materialen? Welk kunstwerkje zouden ze kunnen maken? Kunnen de kinderen creatief aan de slag met weinig materiaal? De kinderen denken na over wat ze zouden kunnen doen. Enkele kleuters kunnen demonstreren wat zij met het materiaal zouden aanvangen.

Stap 4: Terugblik

Samen met de kinderen kijken we terug op het beschouwen en de kleine inlevingsactiviteit. Neem er een fototoestel bij en stel enkele vragen aan de kinderen. De antwoorden worden gefilmd. Mogelijke vragen die je kan stellen staan hieronder. Gebruik de filmpjes eveneens als terugblik.

- * Hoe voelden de soldaten zich in een loopgraaf? Hoe zou jij je voelen?
- * De soldaten verveelden zich wel eens, wat doe jij als je je verveelt?
- * Wat deden de soldaten als ze zich verveelden, deden zij hetzelfde als wij?
- * Vond je het moeilijk of gemakkelijk om iets te maken met weinig materialen? Waarom? Hoe zouden de soldaten zich daarbij voelen?

Evaluatie:

Het beschrijven van de foto's van de loopgravenkunst verliep redelijk goed. De kinderen konden zonder problemen vertellen aan de andere kinderen wat er te zien was op hun foto. Het benoemen van de materialen waarmee het gemaakt was verliep niet zo vlot. Het was moeilijk voor de kinderen om te zien waaruit het gemaakt was. Wanneer gezegd werd waaruit de werkjes gemaakt zijn, konden de meeste kleuters er zich wel een beeld bij vormen. De boodschap achter de loopgravenkunst begrepen de kinderen relatief vlot. Ze begrepen dat er in de loopgraven af en toe eens verveling was. Ze beseften ook dat het moeilijk was om loopgravenkunst te maken omdat er bitter weinig materiaal te vinden was. De kinderen konden achteraf met de kosteloze materialen leuke dingen maken zoals de soldaten dat deden in de loopgraven. Ze waren hierbij heel creatief

Bijlage 1

‘Schrijfdans: Lili Marleen’

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Mevrouw Liza Goemaere, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

De kinderen luisteren naar het soldatenlied ‘Lili Marleen’ en dansen zoals de soldaten zouden dansen tijdens de kerstbestanden. De bewegingen die de kinderen aanbrengen worden omgezet naar schrijfdansbewegingen. Nadien gaan de kinderen kleinmotorisch aan de slag met verf, scheerschuim en houtskool.

Context:

Aan de hand van deze activiteit komen de kinderen te weten dat de soldaten op speciale dagen, zoals Kerstmis, samen zongen, dansten en eventjes de wapens neerlegden. Ze beluisteren ook een bekend soldatenlied dat werd geschreven door een soldaat aan het front. Met deze activiteit worden vooral zoveel mogelijk zintuigen aangesproken. We willen hier opnieuw de klemtoon leggen op de drie fases van het BCH (2014): kennis en inzicht, empathie en betrokkenheid, reflectie en actie. Vooral kennis en inzicht en empathie en betrokkenheid worden hier aangesproken.

Bijlagen:

- Bijlage 1: Voorbeeld houtskooltekening 1
- Bijlage 2: Voorbeeld houtskooltekening 2
- Bijlage 3: Voorbeeld houtskooltekening 3

Werkwijze:

Stap 1: Lili Marleen

De kinderen verspreiden zich in het klaslokaal. De leerkracht vertelt aan de kinderen dat ze zullen luisteren naar een soldatenlied. De soldaten zongen soms liedjes op momenten van tijdelijke wapenstilstand (zoals op Kerstmis). Sommige soldaten schreven zelf liedjes. We gebruiken het lied Lili Marleen, een lied dat werd geschreven door een Duitse soldaat die stiekem zijn liefje miste.

De kinderen luisteren naar het lied en bewegen vrij op de muziek. De leerkracht observeert de kinderen en kijkt wat ze aanbrengen. Dit wordt gebruikt als inspiratie voor de eigenlijke schrijfdans. De leerkracht bespreekt samen met de kleuters de bewegingen die de kinderen aanbrachten. Kunnen die bewegingen nagedaan worden met onze armen, handen, polsen, vingers? De leerkracht demonstreert hoe je bepaalde bewegingen kan uitvoeren en laat de kinderen deze bewegingen ook uitvoeren. Werk van grote, uitbundige bewegingen naar kleine, fijne bewegingen toe.

Stap 2: Aan de slag

De kinderen trekken een schort aan en nemen plaats aan een met plastic afgedekte tafel. Ieder kind krijgt een grote toef scheerschuim. De kinderen mogen het scheerschuim eerst even verkennen met de handen. Na het verkennen laat de leerkracht de muziek weer horen. De bewegingen worden opnieuw uitgevoerd maar deze keer in het scheerschuim. Voorbeelden van bewegingen kunnen zijn: cirkelbewegingen met handen/vingers, grijpbewegingen met de vingers, sierlijke golfbewegingen...

De leerkracht herhaalt alle bewegingen enkele keren en de kinderen voeren de bewegingen meerdere keren na elkaar uit. Wanneer de muziek stopt, steken de kinderen hun handen in de lucht. De leerkracht neemt een fles met verf (liefst een lichte kleur zoals geel of oranje) en voegt dit bij het scheerschuim. De kinderen mogen opnieuw eventjes experimenteren met de verf. De leerkracht start de muziek en herhaalt alle bewegingen. Wanneer de kinderen de bewegingen enkele keren opnieuw hebben uitgevoerd, neemt de leerkracht er A3-blaadjes bij. Deze worden op de tafel gelegd zodat er een afdruk wordt gemaakt. De leerkracht schrijft de namen op de achterkant van de afdruk. Wanneer alles is schoongeveegd schuiven de kinderen aan de wastafel aan en wassen om beurt hun handen, nadien doen ze de schort uit en leggen die op de afgesproken plaats.

Stap 3: Verwerking

Eenmaal de afdrukken droog zijn, worden deze er opnieuw bijgenomen. De leerkracht neemt ook een stukje houtskool en vraagt aan de kinderen of ze weten wat dat is. Leg uit dat het houtskool is en dat dit vaak gebruikt wordt door kunstenaars om mee te tekenen. Toon enkele voorbeelden van kunst gemaakt met houtskool (zie bijlage) en vertel dat houtskool ook als brandstof kan gebruikt worden, in een kachel bijvoorbeeld. Houtskool is ook een belangrijk onderdeel van buskruit (wat werd gebruikt om vuurpijlen of andere voorwerpen af te schieten). Tijdens de Eerste Wereldoorlog had men grote hoeveelheden houtskool nodig om buskruit van te maken. Deze negatieve functie van houtskool wordt nu echter omgekeerd naar iets positief. De kinderen hebben hun afdruk en mogen nu met de houtskool tekenen wat vrede voor hen betekent. Dit kan gaan om simpele dingen zoals elkaar een knuffel geven. De achtergrond is de afdruk en op de voorgrond staat dan hun vredestekening. Ik neem een foto van de kleuter met zijn werkje, deze foto wordt nadien bij het werkje gehangen.

Evaluatie:

De muziek werkt zeer uitnodigend naar de kinderen toe. De kinderen zijn creatief bij het bedenken van bewegingen en kunnen deze ook vlot omzetten naar kleine bewegingen. De kinderen genieten van het experimenteren met het scheerschuim en de verf. De houtskool spreekt de kinderen ook sterk aan, ze zijn onder de indruk van de functie ervan en gaan er zelf ook graag mee aan de slag. De kinderen creëren mooie tekeningen over wat vrede voor hen betekent.

Bijlage 1

Bezoek eens... een standbeeld of monument.

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

Tijdens het bezoeken van het standbeeld staan we concreet stil bij het inleven in anderen. Dit houdt in dat de kleuters zich kunnen voorstellen wat een ander denkt, voelt, wil of bedoelt. Ook gaan de kinderen actief exploreren met hun zintuigen om concrete en relevante informatie op te doen. Bij het bekijken en luisteren leren de kinderen ook inzien dat oorlog verdriet met zich meebracht. Op deze manier geven we de aanzet naar het herdenken.

Context:

Bij het bezoeken van een standbeeld bevinden we ons in de fase van empathie en betrokkenheid. Voor we in deze fase terecht kwamen hebben we de kinderen eerst inzichten en kennis laten opdoen. Zoals we immers weten kunnen de kinderen zich niet inleven zonder de nodige kennis en inzichten. Om de kinderen te laten inleven in de ander, in dit geval de soldaten, hebben we gekozen om een standbeeld te bezoeken. Het inleven in de ander is voor een kleuter niet altijd evident. We willen de kinderen daarom op een speelse en creatieve manier aanzetten om zich te verplaatsen in een andere persoon of voorwerp.

Het nauwkeurig waarnemen van kinderen verloopt ook niet altijd even vlot. Om deze reden gaan we op een innovatieve manier aan de slag om in de dit geval een standbeeld concreet te gaan bekijken. Hierbij stimuleren we dus ook de vaardigheden kijken en benoemen. We kunnen hier heel goed het actief respect van de kinderen gaan stimuleren. Het niet leuk vinden van de oorlog en het verdriet hebben komt duidelijk aan bod.

Bijlagen:

- Bijlage 1: Kaartjes evaluatiemoment
- Bijlage 2: identiteitskaart

Werkwijze:

Stap 1 : Voorbereidend werk

Ga als leerkracht op zoek naar een standbeeld/monument (vredesmonument, herdenkingsmonument) dat als thema WOI heeft en waar u naar toe kunt met de kinderen. De leerkracht kan er ook voor kiezen om foto's aan te reiken maar het is altijd beter om een echt, concreet aanschouwelijk monument te bezoeken.

Stap 2: Intens kijken naar het standbeeld/monument/...

De leerkracht zorgt voor een koffer (of zak) met verschillende kijkmaterialen. Kijkmaterialen kunnen zijn: een bril, een spiegel, een keukenrol, een plastic doosje, een verrekijker... Toon de koffer (of zak) met de verschillende kijkmaterialen. Geef elk kind een kijkinstrument. Vertel dat we het standbeeld goed gaan bekijken. Hoe kan je het standbeeld bekijken met het materiaal dat je vasthebt? Laat de kinderen vrij experimenteren met de materialen en speel hierop in.

Stap 3: Gedetailleerd kijken naar het standbeeld/monument/...

Nu de kinderen weten/geëxperimenteerd hebben hoe de materialen gebruikt kunnen worden, kan het standbeeld/monument in detail bekeken worden. Hierbij worden telkens vragen gesteld door de leerkracht waarbij de kinderen hun kijkinstrument moeten gebruiken.

Volgende vragen kunnen gesteld worden door de leerkracht:

- Wat zie je als je door je kijkinstrument kijkt?
- Zie je een persoon? Wie zou het zijn?
- Heeft de persoon iets vast?
- Hoe staat de persoon?
- Welke kleur heeft het standbeeld? Waarom zou dat zo zijn?
- Zie je letters op het standbeeld?
- Wat zouden de letters betekenen?
- Zijn er nog dingen die jullie zien en waar we nog niets over gezegd hebben?

Vul deze vragen aan naar gelang het standbeeld/monument.

Stap 4: terugblik

Nu de kinderen het standbeeld in detail bekeken hebben, kan de leerkracht de achtergrond van het standbeeld/monument vertellen. Benadruk zeker en vast de gevoelens die bij het standbeeld of monument horen

Bij ons van toepassing : Dit monument herdenkt de gesneuvelde soldaten uit WO1. Heel veel soldaten zijn immers gestorven in de oorlog. Hoe zou de familie van de soldaten zich gevoeld hebben? Hoe zouden de andere soldaten zich gevoeld hebben als ze te horen kregen dat hun vriend gesneuveld is? Verwijs nog eens naar het feit dat soldaten zich vaak eenzaam voelden tijdens de oorlog maar dat er gelukkig nog vrienden waren waarmee ze zich even konden ontspannen. Nu is die vriend gestorven. De kinderen moeten inzien dat oorlog niet goed/leuk is en dat er heel wat mensen verdriet hadden door de oorlog.

Biedt ter controle van het actief respect twee gezichten aan. Een lachend gezicht en een verdrietig gezicht (zie bijlage). Vraag de kleuters om een gezicht te kiezen dat bij het standbeeld past en laat hen ook verwoorden waarom.

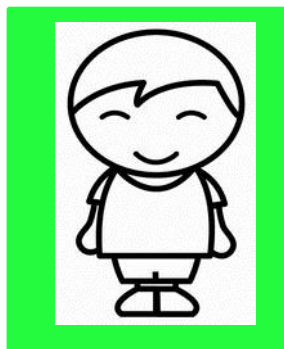
Stap 5: Mogelijke verwerking

Indien het gaat om een standbeeld van een persoon kan je de volgende verwerking toepassen. De kinderen bedenken elk individueel een naam voor de soldaat/persoon en geven enkele weetjes (tekenen) van die soldaat. Deze weetjes bedenken de kinderen zelf en zijn gebaseerd op hun eigen observaties en fantasie. Voorbeelden kunnen zijn: het lievelingseten, de lievelingskleur, familieleden, taak tijdens de oorlog en dergelijke.

Evaluatie:

De kinderen vonden het heel leuk dat we buiten de school iets gingen bezoeken. Ze waren al meteen heel enthousiast. Toen we bij het standbeeld waren, kwamen er hele leuke reacties. De kinderen waren ook heel creatief met de verschillende kijkmaterialen. De kijkmaterialen waren een echte meerwaarde voor het bekijken van het standbeeld. Het was aangenaam om te zien hoeveel sommige kinderen al wisten. Ook met de kaartjes konden we duidelijk zien hoe het actief respect zich ontwikkeld had. Het was duidelijk te zien dat we al goed geslaagd zijn in het stimuleren van het actief respect. De kinderen konden dan goed verwoorden waarom ze voor een bepaald kaartje gekozen hadden.

Bijlage 1

Bijlage 2

<u>FOTO:</u>	<u>MIJN NAAM:</u>
	<u>WEETJES OVER MIJ:</u>

‘Groot schilderij creëren’

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

Aan de hand van een terugblik op de schilderijen van de frontschilders die we gebruikten bij de stop-motion, bespreken we nog eens de gevoelens en de kleuren die door frontschilders gebruikt werden. Daarnaast reiken we ook een schilderij van Tim Nyberg aan om duidelijk aan te tonen welke verschillende kleuren en gevoelens samengaan. We vervolgen de activiteit eerst met een terugblik op de week. Zo gaan we de kinderen aanzetten om hun ervaringen van die week te uiten in een schilderij. We geven de kinderen bewust geen voorbeeld van hoe het zou moeten zijn. Dit doen we om zeker te zijn dat de verwerking van de week ten volle uit de kinderen komt en het een persoonlijk werk wordt. Nadien houden een korte terugblik om de achterliggende betekenis van de kleuters hun schilderij te achterhalen.

Context:

Kinderen kunnen hun gevoelens en ervaring beter verwerken op een muzische manier. Daarom kozen we ervoor om een groot schilderij te creëren. Hierbij vinden we het belangrijk om de dimensie mens en medemens te stimuleren. Concreet gaat het om punt 4.3. Kinderen ontwikkelen een genuanceerde blik op hun eigen gevoelens en gaan er op een adequate wijze mee om. Dat houdt in dat ze aan de hand van eigen ervaringen kunnen illustreren dat zowel hun gedrag als hun gevoelens situatie gebonden zijn. Verder is het ook voor ons van belang dat ze kunnen verwoorden wat hun ervaringen en gevoelens zijn. Daarom houden we op het einde van de activiteit een terugblik waar de kinderen verwoorden wat en waarom ze dit of dat geschilderd hebben.

Bijlagen:

- Bijlage 1: Schilderij van Tim Nyberg
- Bijlage 2: zie bijlage frontschilderijen stop-motion

Werkwijze:

Stap 1: Terugblik naar de frontschilders

De leerkracht neemt enkele schilderijen van frontschilders. Leg uit dat de schilders van deze schilderijen leefden toen er oorlog was. Leg even de link naar de stop-motion want daar werden ook deze schilderijen gebruikt. Vertel dat de schilderijen weergeven hoe de schilder zich bij de oorlog voelde, hoe zij de oorlog zagen. Bespreek deze schilderijen. Hoe voelde de schilder zich, wat wou hij weergeven? Welke kleuren gebruikte hij en waarom zou dat zo zijn? Welke vormen zie je? Word je gelukkig van het schilderij?

Stap 2: Contrast front schilders en schilderij Tim Nyberg

Neem het schilderij erbij van Tim Nyberg. Bespreek kort met de kinderen wat ze allemaal zien en hoe ze zich erbij voelen. Wat zou de schilder willen weergeven, iets leuk of minder leuk? Waarom denk je dat? Hoe zijn de kleuren? Bespreek de verschillende gevoelens van de schilderijen door ze naast elkaar te leggen. Bespreek de gevoelens maak een link met het kleurgebruik van de schilder. Vertel dat je gevoelens kan uiten aan de hand van bepaalde kleuren.

Stap 3: Terugblikkend gesprek op de week

Maak duidelijk aan de kinderen dat wij, net als de front schilders, samen een groot schilderij gaan maken over dingen die we deze week beleefd hebben. Ga een kort gesprek aan over wat we deze week gedaan hebben en hoe de kleuters zich daarbij voelden. Wat hebben ze vooral onthouden? Ga hier zeker ook nog eens in op wat vrede voor de kleuters kan betekenen.

Stap 4: Creëren van het schilderij

De leerkracht gaat samen met de kinderen aan de slag. Laat de kinderen spontaan dingen tekenen of schilderen. Niets is fout. Zorg ervoor dat het volledige doek gevuld wordt. Geef de kinderen ook verschillende materialen. Denk maar aan verf, pandakrijt en houtskool.

Stap 5: Terugblik

Bespreek achteraf met de kinderen wat ze geïllustreerd hebben en waarom. Schrijf enkele uitspraken neer als vorm van terugblikmoment. Bedenk samen met de kinderen een leuke en creatieve naam voor het schilderij.

Evaluatie:

De kinderen waren heel enthousiast over het grote schilderij. Ze vonden het spannend om op zo een groot doek te mogen schilderen. Bij de eerste groep was de boodschap van vrede niet zo goed overgekomen. Bij de tweede groep hebben we het anders aangepakt en hebben we kleuters eerst laten verwoorden wat vrede voor hen persoonlijk betekent. Nadien hebben we de kinderen laten tekenen wat vrede voor hen is. Daarna zijn we overgeschakeld naar het grote doek waar ze dan mochten schilderen wat ze getekend hadden. De tweede aanpak was veel beter dan de eerste. De boodschap van vrede is hier echt veel beter doorgedrongen.

Bijlage 1

FineArtAmerica. (2014). *Ode to Jim Dine*. Opgeroepen op mei 12, 2014, van <http://fineartamerica.com>: <http://fineartamerica.com/featured/ode-to-jim-dine-tim-nyberg.html>

Zelf creëren van herdenkings- of vredesmonument

In samenwerking met:

Vrije basisschool Keukeldam Waregem

Mevrouw Erica Destoop, leerkracht

Doelgroep:

Kleuters uit de derde kleuterklas.

Omschrijving:

Tijdens deze activiteit staat het herdenken van WOI centraal. Hoe worden de gesneuvelde soldaten herdacht en hoe wordt er getoond dat wij geen oorlog meer willen? De kleuters maken eerst en vooral kennis met het liedje *The Last Post*. Daarna worden enkele monumenten/standbeelden op foto getoond en besproken. Er wordt stilgestaan bij de gevoelens van de mensen die de oorlog meemaakten en van de mensen die hun zoon/vader/vriend verloren. De kleuters verwoordden ook hun gevoelens bij de oorlog. Vanuit deze gevoelens wordt vertrokken om een eigen standbeeld of monument te creëren. Dit kan een standbeeld/monument zijn dat aantoont dat wij geen oorlog willen of een standbeeld/monument dat de gesneuvelden herdenkt.

Context:

De gruwel van WOI mag nooit vergeten worden en dit kan pas als we WOI blijven herdenken. Monumenten en standbeelden zijn een voorbeeld van hoe men vandaag de dag de Eerste Wereldoorlog herdenkt. De kleuters moeten zich hier ook bewust van worden. Via deze activiteit worden de kleuters ook aangezet om WOI te blijven herdenken en de herinnering aan WOI levend te houden. Eerst en vooral leren ze de betekenis kennen achter enkele gekende oorlogsmonumenten. Wanneer zij de betekenis kennen, kan de betekenis ook doorgegeven worden. Aan de andere kant gaan ze zelf aan de slag met het maken van iets waarbij ze zelf de Eerste Wereldoorlog herdenken. Binnen herinneringseducatie bevinden zich drie fases volgens het BCH (2014): kennis en inzicht, empathie en betrokkenheid en reflectie en actie. Doorheen de week deden de kleuters kennis en inzicht op, konden ze zich inleven in verschillende personages en waren ze betrokken. Deze activiteit bevindt zich eerder binnen het luik reflectie en actie. De kleuters reflecteren op de week en de gruwel van WOI en ondernemen actie om zelf WOI te herdenken.

Bijlagen:

- Bijlage 1: Foto's herdenkings- en vredesmonumenten (de IJzertoren, de Menenpoort, het treurend ouderpaar en klaprozeveld)
- Bijlage 2: Achtergrondinfo bij de monumenten

Werkwijze:

Stap 1: Kennismaking met The Last Post

Laat de kinderen hun ogen sluiten en laat het lied *The Last Post* horen. Laat de kinderen gericht naar het muziekfragment luisteren. Vraag hen om eventueel de ogen te sluiten. Bespreek het muziekfragment met de kinderen. Wat hoorden ze, hoe voelden ze zich bij het liedje en wat zou het liedje betekenen? Leg nadien de betekenis van het liedje uit.

Bespreek ook de gevoelens bij het lied. Hoe zou de familie van de gesneuvelde soldaat zich voelen? Zouden mensen blij zijn als hun huis vernield is? Denk je dat de mensen de oorlog leuk vonden? Mag oorlog nog gebeuren?

Stap 2: Kennismaking met de vredes- en herdenkingsmonumenten

Toon de foto's van monumenten die WOI herdenken. Bespreek de monumenten en leg de klemtoon op de boodschap erachter, namelijk het herdenken van de oorlog en het aantonen dat oorlog niet meer mag gebeuren. Toon ook de foto van de klapproos en bespreek dat dit het symbool van WOI is. De klapprozen (ook wel poppies genoemd) staan symbool voor de gewonde en gesneuvelde soldaten. Het is een anti-oorlogssymbool geworden. Het geeft weer dat wij nooit meer oorlog willen. Haal ook het verschil aan tussen een herdenkingsmonument en een vredesmonument. Een herdenkingsmonument herdenkt de gesneuvelden en gewonden uit de oorlog. Een vredesmonument toont aan dat er nooit meer oorlog mag zijn.

Ga een kort gesprek aan als reflectie:

- Waarom is oorlog niet goed?
- Waarom bestaan deze monumenten ook alweer?
- Hoe voelen mensen zich bij oorlog?
- Vinden jullie ook dat oorlog niet mag? Waarom?

Stap 3: Zelf creëren van een monument

Ga hier verder op in. Zouden wij ook een monument/tekening/schilderij kunnen maken om te tonen dat wij ook geen oorlog willen en dat we vrede veel leuker vinden? Of kunnen we iets maken om de gesneuvelden te herdenken?

Zorg ervoor dat al het materiaal klaar staat om het herdenkingsmonument of vredesmonument te maken. Voorzie verschillende verwerkingsvormen. Laat enkele kinderen tekenen met vetkrijt en laat anderen aan de slag gaan met klei of kosteloze materialen. Leg nogmaals het verschil tussen een vredesmonument en een herdenkingsmonument uit. Verdeel de groep in twee groepen. De ene groep maakt een vredesmonument, de andere groep maakt herdenkingsmonumenten. De kinderen kunnen vrij aan de slag met de materialen.

Stap 4: Voorstellen monumenten

Laat alle kinderen om beurt hun werk tonen en laat hen verwoorden wat het (voor hen) betekent.

Evaluatie:

De kleuters konden heel goed de gevoelens achter het liedje en de monumenten weergeven. Ze kunnen zich ook goed inleven in de mensen die WOI meemaakten. De kinderen zijn heel creatief tijdens het creëren van hun standbeeld. De verhalen die achter hun creaties schuilgaan zijn echt heel mooi. Het wordt snel duidelijk dat de kleuters vast en zeker de boodschap van het herdenken begrepen hebben. Ook de mentor vond dit een mooie activiteit om het herdenken aan te brengen. Doordat de kinderen ook zelf aan de slag gaan is de boodschap voor hen nog duidelijker. Ze denken echt gericht en diep na. Het is wel oppassen dat je niet te snel te gaat bij het overlopen van de verschillende monumenten. Laat de kleuters ook genoeg aan het woord. Ga ook zeker in op wat vrede voor de kinderen in hun leefwereld betekent.

Bijlage 1

1. De IJzertoren:

(Bron: eigen foto – Melissa Vandenberghe)

2. Het Treurend Ouderpaar:

(Bron: antenne West-Vlaanderen. (2009, juli 9). *fietstocht 2009*. Opgeroepen op mei 10, 2014, van www.antennewestvlaanderen.be:
<http://www.antennewestvlaanderen.be/fietstocht2009namiddag.htm>)

3. De Menenpoort:

(Bron: toerisme Vlaanderen. (2014). *The Armistice of 11 November 1918*. Opgeroepen op mei 12, 2014, van www.vlaanderenvakantieland.nl: <http://www.vlaanderenvakantieland.nl/waar-naartoe/in-vlaamse-velden/geschiedenis/wapenstilstand/>)

4. Klaprozenveld:

(Bron:Praktijk De Klaproos. (2014). *Psychotherapie voor kinderen en jongeren*. Opgeroepen op mei 14, 2014, van www.praktijkdeklaproos.be: <http://www.praktijkdeklaproos.be/>)

Bijlage 2

Betekenis The Last Post:

Op de site WAK.be (2014) lezen we dat The Last Post een muzikale groet is aan de gesneuvelden uit WOI. Elke dag wordt het muziekstuk geblazen om 20.00u onder de Menenpoort in Ieper.

Achtergrondinfo monumenten:

De achtergrondinfo bij de monumenten haalden we uit het boek 'WOI in monumenten en begraafplaatsen' geschreven door Staf Schoeters (2011).

IJzertoren:

Staf Schoeters (2011) zegt dat dit een vredesmonument is. Met de zin "Nooit meer oorlog" die in vier talen op de IJzertoren staan, wil het duidelijk maken dat er nooit meer oorlog mag zijn. Er staan ook de letters AVVVVK op. Deze hebben de volgende betekenis: Allen Voor Vlaanderen Vlaanderen Voor Kristus of Alles Voor Vlaanderen Vlaanderen Voor Kristus.

Menenpoort:

Staf Schoeters (2011) vermeldt dat de Menenpoort het grootste herdenkingsmonument voor vermiste Britse militairen is. Hun lichamen werden nooit teruggevonden of geïdentificeerd. Het herdenkingsmonument werd opgericht in 1927. Staf vertelt ook nog dat de namen van 54 896 soldaten en officieren staan geschreven op de muren van de binnenzijde van het monument. Sinds 1929 wordt er elke avond onder de Menenpoort The Last Post gespeeld door klaroenblazers.

Treurend ouderpaar:

Staf Schoeters (2011) vertelt over dit monument dat het gemaakt is door Käthe Kollwitz. Ze maakte het ter herdenking van haar zoon, Peter Kollwitz Musketier, die op 19-jarige leeftijd gesneuveld is tijdens de gevechten om de Diksmuide. Dit gebeurde tijdens de nacht van 23 op 24 oktober 1914. Hij haalt ook nog aan dat het monument op de Duitse militaire begraafplaats in Vladslo staat. Daarnaast schrijft Staf ook nog dat Käthe en haar man zelf model stonden voor het treurend ouderpaar.

8. Algemeen besluit

Dit jaar is er heel wat te doen rond de herdenking van '14-'18. De Eerste Wereldoorlog is immers een historische gebeurtenis die nooit vergeten mag worden. De gruwel heeft ons veel geleerd. WOI is dan ook iets waaruit wij veel lessen kunnen trekken. Het is volgens ons belangrijk om reeds op jonge leeftijd te werken rond herinneringseducatie. Onder het motto 'Jong geleerd, is oud gedaan' gingen wij dan ook aan de slag met de volgende onderzoeksvraag: Hoe kunnen we een houding van actief respect stimuleren bij oudste kleuters door zich via kunst in te leven in situaties van conflict en vrede?

We voerden eerst en vooral onderzoek bij onze doelgroep. Met welke kunstvormen en technieken kunnen zij al aan de slag? Daarnaast hielden wij ook een brainstorm met de kleuters om te weten te komen wat ze reeds weten over de thema's conflict, WOI en vrede. Aan de hand van onze bevindingen gingen we aan de slag. We zetten het project 'Een doekje vol... Conflict, WOI en vrede' op poten. Het project bestaat uit een doek met daarin allerlei materialen en een handleiding met activiteiten waarmee een leerkracht aan de slag kan gaan rond de thema's kunst, conflict, WOI en vrede. Het doel is om het actief respect bij de oudste kleuters te stimuleren.

We probeerden in eerste instantie het actief respect te stimuleren door te werken met verschillende invalshoeken. Elke dag leidden we een nieuwe invalshoek in. Dit deden we door gebruik te maken van verschillende foto's met daaraan telkens een verhaal gekoppeld. De kleuters deden zo kennis en inzicht op over de thema's en konden zich op die manier inleven in de personages en het leven tijdens de oorlog.

Daarnaast probeerden wij het actief respect te stimuleren door ook in te gaan op de positieve verhalen achter de oorlog. Zo gingen wij onder andere in op de kerstbestanden en de vriendschap onder de soldaten. We gingen ook in op wat vrede voor de kleuters betekent. We probeerden hierbij telkens te benadrukken dat vrede en vriendschap beter is dan oorlog en conflict. Op deze manier worden de kleuters zich ervan bewust dat het beter is om geen ruzie te maken en zich in te zetten voor vrede.

Via verschillende kunstvormen probeerden wij in te gaan op de negatieve gevolgen van oorlog en de gevoelens die gepaard gaan met oorlog. Enerzijds maakten de kleuters kennis met deze gevoelens via kunst en anderzijds konden de kleuters die gevoelens ook verwerken aan de hand van het creëren van kunst. De kleuters gingen dus ook zelf aan de slag.

Bij elke activiteit voorzagen wij een evaluatiemoment om te controleren of het actief respect wel degelijk gestimuleerd was. Ook hadden wij één groot controlemiddel. Op maandag startten wij met het aanbieden van twee schilderijen. Eén schilderij paste bij oorlog en conflict, het andere bij vrede en vriendschap. De kleuters mochten kiezen bij welk schilderij zij graag wilden horen. Hierbij koos ongeveer een derde van de kleuters voor het schilderij met conflict. Op vrijdagmiddag, wanneer het project volledig uitgevoerd was, stelden we de kleuters opnieuw voor de keuze. Alle kleuters kozen voor het vriendschapsschilderij. Hierbij konden de kleuters ook mooi uitleggen waarom ze voor dat schilderij kozen: "Ik wil geen oorlog, want dan moet ik mijn vriend doodschieten.", "Ik wil niet in de loopgraven zijn maar in mijn eigen bed.", "Wij zijn een vriendjesklas."

De bovenstaande uitspraken en de verandering van de keuze van schilderij bevestigen voor ons dat het actief respect zeker en vast gestimuleerd is. Na het project stonden de kleuters negatief tegenover oorlog en conflict. We kunnen dus zeker besluiten dat het actief respect bij de oudste kleuters gestimuleerd wordt door zich in te leven in situaties van conflict en vrede via kunstvormen.

9. Bibliografie

- Beurms, A., & Snauwaert, L. (2014). *Trench Art*. Opgehaald van Erfgoedinzicht: <http://www.erfgoedinzicht.be/themas/trench-art/burgers-vluchtelingen-en-geevacueerden>
- Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie. (2014). Opgeroepen op februari 5, 2014, van [herinneringseducatie.be](http://www.herinneringseducatie.be/): <http://www.herinneringseducatie.be/>
- Boone, M. (2012). *Groei- en leerlijnen in de kleuterschool*. Mechelen: Platyn.
- Boonen, H., & Timmermans, D. (2005). *Vrede kan je leren*. Mechelen: Jeugd & Vrede vzw.
- Boonen, R. (2011). Omgaan met conflicten op school. *School- en klaspraktijk*, 52(210), 2-17.
- Boonen, R., & De Bruycker, G. (1996). *Geweld en geweldloosheid*. Lier: Van In.
- Bossuyt, T. (2003, April-juni). Een brede kijk op kunsteducatie. *De veerman*, 2. Opgeroepen op Februari 13, 2014, van <http://www.google.be/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CC4QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.veerman.be%2Fbibliotheek%2Ffiles%2Fdeveerman.pdf&ei=D6P8UuW-lahKOAXksYEW&usg=AFQjCNFHROdnMB3mQ4u1t9LHgAgO-JaBTA>
- Bovenkerk, M. (2008, Juni 3). *Onderstroom*. Opgehaald van LUMC: <https://www.lumc.nl/home/0005/71127113014221/80205035554221/80205043306221/80811005905185/>
- Braun, K., & van den Boom, P. (1998). *Oorlog en crisis*. (D. Zwart, Red.) Rotterdam: Lekturama.
- Canon Cultuurcel. (2014). *100 jaar Grote Oorlog herdenken in de klas (brochure)*. Canon Cultuurcel.
- Chielens, W. (2006). *Kijkkast van Kobe: WOI*. Hasselt: Clavis.
- Cultuurnetwerk. (2008). Opgeroepen op Februari 13, 2014, van Website van Cultuurnetwerk: <http://www.cultuurnetwerk.nl/indexdef.htm#actief>
- De Groot- Reuvekamp, M. (2012, juni). Schatkisten en museumkoffers. *De wereld van het jonge kind*, 39(10), 36-38.
- De Gryse, P., & Van Everbroeck, C. (2000). *1914-1918: De Grote Oorlog*. Gent: Openbaar Kunstbezit Vlaanderen.
- de Jong, K. (2001). *Wat een kunst!* Haarlem: Gottmer.
- De Meyer, C., & Debeil, C. (2011). *Beeldopvoeding: Didactische richtlijnen voor de praktijk*. Tiel: KATHO.
- De Vlaamse Overheid. (2013, november). *100 jaar grote oorlog*. Opgeroepen op februari 3, 2014, van [vlaanderen.be](http://www.vlaanderen.be/int/100-jaar-groote-oorlog-2014-18): <http://www.vlaanderen.be/int/100-jaar-groote-oorlog-2014-18>
- Debeerst, P., & Van Cauwenberge, J. (2013). *Opus 14-18*. Tiel: Lannoo.
- Deboutte, G. (1997). *Geweld genoeg!* Brussel: Jeugd & Vrede.
- Defreyne, M. (2012, Juni). Op zoek naar sporen uit het verleden. *De wereld van het jonge kind*, 39(10), 42-44.
- Dendooven, J. (2009, januari). Herinneringsproject : 'Nooit meer oorlog'. *106*(3), 127-133.
- Deseyne, A. (2013). *Biografie Alfred Bastien (1873 – 1955)*. Opgehaald van Wereldoorlog 1418: <http://www.wereldoorlog1418.nl/ijzerpanorama/levensloop.html>
- Duffy, M. (2009, augustus 22). *Timeline*. Opgeroepen op februari 11, 2014, van First World War: <http://www.firstworldwar.com/timeline/1914.htm>
- Elger, D. (2009). *Dadaïsme*. Bonn: Taschen.
- Elger, D. (2010). *Expressionisme*. Keulen: Taschen.
- erfgoedcellen. (onbekend). *wat is erfgoed?* Opgeroepen op februari 11, 2014, van [erfgoedcellen.be](http://www.erfgoedcellen.be/): http://www.erfgoedcellen.be/item.php?itemno=1_92

- Ganteführer-Trier, A. (2005). *Kubisme*. Keulen: Taschen.
- Geets, E., & Coijmans, B. (2011). *Museum expressie*. Sint-Niklaas: Abimo.
- Herinneringseducatie, B. C. (2014). Opgeroepen op februari 5, 2014, van herinneringseducatie.be: <http://www.herinneringseducatie.be/>
- Hogeschool-Universiteit Brussel . (onbekend). *Kleuters ontdekken de leefwereld van WOI*. Opgeroepen op februari 13, 2014, van hubkaho.be: http://www.hubkaho.be/HUB_KAHO/NL/%289038%29-HUB-KAHO-HUB-KAHO-Nederlands-Nieuws/%289038%29-HUB-KAHO-HUB-KAHO-Nederlands-Nieuws-Nieuwsberichten/Nieuwsberichten-Lerarenopleiding/Kleuters-ontdekken-de-leefwereld-van-WOI.html
- initiatiegroep Musea & Onderwijs. (1999). *Museum en Onderwijs*. Leuven: Garant.
- JSW. (1995). *Kunst werkt*. Tilburg: Zwijzen.
- Kratsborn, W. (2005). *Onvoorspelbaar verleden*. Assen: Van Gorcum.
- Kunst Xtra. (2006). Opgeroepen op Februari 13, 2014, van <http://www.dalton-dordrecht.nl/Kapteynweg/Ouders/KunstXtra.aspx>
- Kunsteducatie en cultuureducatie. (2008). Opgeroepen op Februari 13, 2014, van http://www.lkca.nl/downloads/CE_2012_cultuureducatie.pdf.: http://www.google.be/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CDMQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.lkca.nl%2Fdownloads%2FCE_2012_cultuureducatie.pdf&ei=DaT8Up2WBuOLOAXWoYGwDQ&usg=AFQjCNE6bvekX8bP-gQTRzPi2IReOKW5Sw
- Leysen, A., Fox, C., & Koenders, I. (1999). *Kom vanavond met verhalen: oorlog in verhalen en gedichten*. Mechelen: Bakermat.
- Lock, D., Wahlhaus, A., Maylan, S., Mack, L., Haldane, E., Horobin, W., & Smith, P. (2009). *Kunst voor kinderen*. (L. Lavrijsen, Vert.) Tiel: Lannoo.
- Mad Media. (2009). *kunststromingen*. Opgeroepen op februari 20, 2014, van mad.art.eu: <http://www.mad-art.eu/index.cfm?Id=76>
- Miert, O. v. (2012, juni). Naar de kunstknaller. *De wereld van het jong kind*, 39(10), 49.
- M-Museum. (2014). Opgeroepen op maart 1, 2014, van M van Museum Leuven: <http://www.mleuven.be/index.jsp>
- Mols, P. (2003). *Speurtochten naar vroeger: ideeën voor het werken met erfgoed op de basisschool*. Baarn: Bekadidact.
- Mols, P. (2005, februari). Erfgoed, geschiedenis van dicht bij huis. *De wereld van het jong kind*, 32(6), 183.
- Mols, P. (2012, juni). Kleuters en musea. *De wereld van het jonge kind*, 39(10), 45-48.
- Nieuws Onderwijs en Vorming. (2009, maart 17). *herinneringseducatie*. Opgeroepen op februari 10, 2014, van ond.vlaanderen.be: <http://www.ond.vlaanderen.be/nieuws/2009/0317-herinneringseducatie.htm>
- Overheid, D. V. (2013, november). *100 jaar grote oorlog*. Opgeroepen op februari 3, 2014, van vlaanderen.be: <http://www.vlaanderen.be/int/100-jaar-groote-oorlog-2014-18>
- Patfoort, P., Delmé, A., & Delmé, P. (2008). *Werken rond ruzie en conflict: Jef en Lien*. Mechelen: Jeugd & Vrede vzw.
- Pischel, G. (1977). *Elseviers grote kunstgeschiedenis*. Agon Elsevier.
- Pol, K. (2012, juni). Ik ben een kunstenaar. *De wereld van het jong kind*, 39(10), 64-66.
- Poort - van Eeden, J., & Yanoov, B. (1999). *Kinderen en...omgaan met conflicten*. Hilversum: Kwintessens.

- Porro, B. (2003). *Kinderen en hun rol als bemiddelaar*. Hilversum: Kwintessens.
- Portmann, R. (1999). *Speels omgaan met agressie*. (M. Bannink, Vert.) Katwijk: Panta Rhei.
- Provinciaal Onderwijs Vlaanderen. (2014). *Inspiratiedag herinneringseducatie in bso*. Opgeroepen op februari 11, 2014, van pov.be: <http://www.pov.be/site/secundair/info/studiedagen-so-extern/9-secundair-onderwijs/595-inspiratiedag-herinnerings-educatie-in-bso>
- Provincie West-Vlaanderen. (2014). Opgeroepen op maart 1, 2014, van Nooit Meer Oorlog: <http://www.nooitmeeroorlog.be/>
- Ross, S. (2005). *De Eerste Wereldoorlog: atlas van conflicten*. (K. Beneken Kolmer, Vert.) Leidschendam: Arcturus Publishing.
- Rossum, M. v. (2012, juni). Ieder beeld vertelt een verhaal. *De wereld van het jong kind*, 39(10), 55-57.
- Ruggenberg, R. (2014). *Het verdrag van Versailles, 1919*. Opgehaald van Great War: <http://www.greatwar.nl/>
- Rutgeerts, E. (2012, juni). 'Geniet en leer van het werk van kinderen'. *De wereld van het jong kind*, 39(10), 61-63.
- Sauwen, R. (2011). *Kunstenaren aan de Westkust*. Oostkamp: Stichting Kunstboek.
- Steps 8 & 9. (2012, Augustus 22). Opgehaald van The Tao of Recovery: <http://thetaoofrecovery.com/tag/aa-big-book/>
- Sylvester, D. (2009). *Magritte*. Brussel: Mercatorfonds.
- Thomése, M. (2008). *Erfgoedonderwijs op de basisschool*. Assen: Van Gorcum.
- Timmermans, J. (2012, juni). Dansen voor kleuters. *De wereld van het jong kind*, 39(10), 50-51.
- Troyer, V. D. (2005). *Erfgoed in de klas : een handboek voor leerkrachten*. Antwerpen: Garant.
- Van Bladel, C. L. (2009). *SOS conflict*. Mechelen: Abimo.
- van Panhuis, F. (2005). *Wat is de definitie van kunsteducatie - Dspace*. Opgeroepen op Februari 13, 2014, van dspace.library.uu.nl:8080/bitstream/handle/1874/8281/Scriptie.doc?...1: http://www.google.be/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCwQFjAA&url=http%3A%2F%2Fdspace.library.uu.nl%3A8080%2Fbitstream%2Fhandle%2F1874%2F8281%2FScriptie.doc%3Fsequence%3D1&ei=_6T8UpQB5GZ0QXV34D4Ag&usg=AFQjCNHNQmkMULdZl3D2iAFSG9VM4AmB-Q
- Verleyen, K. (2002). *De Eerste Wereldoorlog uitgelegd aan jongeren*. Tielt: Lannoo.
- Verplancke, M. (2011, maart - april - mei). Herinneringseducatie: werken aan een houding van actief respect. (J. Vanderhoeven, Red.) *School- en klaspraktijk*, 52(209), 2 - 10.
- Viaene, S. (2014). *Prezi*. Opgeroepen op maart 1, 2014, van WOI in de kleuterklas: http://prezi.com/-n-fy-optu_h/woi-in-de-kleuterklas/
- Viaene, S., Timmerman, H., & Demeyere, F. (2013). *Toetsteen '14 - '18 (brochure)*. Sint-Andries: Jan Denolf.
- Visser, G., & Tuinier, J. D. (2001). *Vredeseducatie: de praktijk van alle dag*. Baarn: Bekadidact.
- Visser, G., Tuinier, J. D., & van der Velden, M. (1998). *Normaal is anders*. Brussel: Jeugd & Vrede.
- Vriens, L. (2001). *Humor als wapen: vredeseducatie met een lach*. Amsterdam: SWP.
- Westhoek vzw. (sd). Opgeroepen op maart 1, 2014, van WOI.be - greatwar.be: <http://www.wo1.be/nl/netwerk/educatie1/basisonderwijs>
- Winter, J., & Baggett, B. (1997). *1914-18 De Grote Oorlog en de vorming van de 20ste eeuw*. (C. van den Berg, Red., S. Verschuuren, & E. Drenth, Vert.) Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Wolf, N. (2004). *Expressionisme*. Keulen: Taschen.